

Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα

Επιμέλεια: Δημήτρης Χ. Πατσίκας

Ευαγγελία Δ. Ράπτη

Άρθρο 4 (όπως ισχύει)

1. Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου.
2. Οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις.
3. Έλληνες πολίτες είναι όσοι έχουν τα προσόντα που ορίζει ο νόμος. Επιτρέπεται να αφαιρεθεί η ελληνική ιθαγένεια μόνο σε περίπτωση που κάποιος απέκτησε εκούσια άλλη ιθαγένεια ή που ανέλαβε σε ξένη χώρα υπηρεσία αντίθετη προς τα εθνικά συμφέροντα, με τις προϋποθέσεις και τη διαδικασία που προβλέπει ειδικότερα ο νόμος.
4. Μόνο Έλληνες πολίτες είναι δεκτοί σε όλες τις δημόσιες λειτουργίες, εκτός από τις εξαιρέσεις που εισάγονται με ειδικούς νόμους.
5. Οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη, ανάλογα με τις δυνάμεις τους.
6. Κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα είναι υποχρεωμένος να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας, σύμφωνα με τους ορισμούς των νόμων.
7. Τίτλοι ευγένειας ή διάκρισης ούτε απονέμονται ούτε αναγνωρίζονται σε Έλληνες πολίτες.

**Ερμηνευτική δήλωση:

Η διάταξη της παραγράφου 6 δεν αποκλείει να προβλέπεται με νόμο η υποχρεωτική προσφορά άλλων υπηρεσιών, εντός ή εκτός των ενόπλων δυνάμεων (εναλλακτική θητεία), από όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την εκτέλεση ένοπλης ή γενικά στρατιωτικής υπηρεσίας.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ Πρόταση για μια προοδευτική συνταγματική αναθεώρηση των *Χρ. Βερναρδάκη, Αν. Δημητρόπουλου, Κ. Ζώρα, Γ. Κατρούγκαλου (συντονισμός), Ηλ. Νικολόπουλου, Κ. Χρυσόγονου*. Δόθηκε στο δημόσιο διάλογο στις 27 Μαρτίου 2017 και διατίθεται ηλεκτρονικά στον ιστότοπο της Επιτροπής Διαλόγου για τη Συνταγματική Αναθεώρηση, <http://www.syntagma-dialogos.gov.gr/?p=20308> (εφεξής, *Κατρούγκαλος et al*):

[...]

2. Οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις. Το Κράτος λαμβάνει θετικά μέτρα για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών και μεριμνά για την άρση των κοινωνικών και άλλων ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη.

[...]

- Σχόλιο *Κατρούγκαλου et al*: Προτείνεται προσθήκη στο άρθρο 4 υπέρ της επιδίωξης από το κράτος πολιτικών που προωθούν την πραγματική ισότητα.

➤ *Αλιβιζάτος Νίκος/Βουρλούμης Παναγής/Γεραπετρίτης Γιώργος/Κτιστάκης Γιάννης/Μάνος Στέφανος/Σπυρόπουλος Φίλιππος*, Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα – A new constitution for Greece: Κείμενα εργασίας, εκδ. Μεταίχμιο, 2016. Ηλεκτρονικά διατίθεται στον ιστότοπο της εφημερίδας «Καθημερινή», http://s.kathimerini.gr/resources/toolip/doc/2016/06/08/syntagma_20160605.pdf

(εφεξής, *Αλιβιζάτος et al*):

1. Οι Ελληνίδες και οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου. Έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις.
2. Επιτρέπεται η λήψη μέτρων για την προώθηση της ισότητας, ιδίως μεταξύ ανδρών και γυναικών, και για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη.
3. Έλληνες πολίτες είναι όσοι έχουν τα προσόντα που ορίζει ο νόμος.
4. Οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη, ανάλογα με τις δυνάμεις τους.
5. Κάθε Έλληνας είναι υποχρεωμένος να συντελεί στην άμυνα της πατρίδας. Νόμος προβλέπει εναλλακτική θητεία για τους αντιρρησίες συνείδησης.
6. Ρυθμίσεις που ισχύουν για συγκεκριμένη κατηγορία ατόμων ουδέποτε επεκτείνονται με δικαστική απόφαση σε άλλες κατηγορίες.

- Σχόλιο *Αλιβιζάτου et al*: Επισημαίνεται ως μείζων καινοτομία η παράγραφος 6, που επιδιώκει να θέσει τέρμα στη δημοσιονομικά καταστροφική εφαρμογή της «επεκτατικής ισότητας», ιδίως από τα δικαστήρια. Η λήψη «θετικών» μέτρων για την άμβλυνση ανισοτήτων «που υφίστανται στην πράξη» επιτρέπεται πλέον με πάγια και όχι με μεταβατική διάταξη (βλ. άρθρο 116 παρ. 2 του ισχύοντος Συντάγματος).

➤ *Τσακυράκης Σταύρος/Τσιάλας Παναγιώτης*, Άσκηση αναθεώρησης του Συντάγματος, διατίθεται ηλεκτρονικά στο blog του Σταύρου Τσακυράκη, <https://tsakyrakis.wordpress.com/2013/09/17/άσκηση-αναθεώρησης-του-συντάγματος/> (εφεξής, *Τσακυράκης/Τσιάλας*):

1. Οι Ελληνίδες και οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου.
2. Έλληνες πολίτες είναι όσοι έχουν τα προσόντα που ορίζει ο νόμος. Επιτρέπεται να αφαιρεθεί η ελληνική ιθαγένεια μόνο σε περίπτωση που κάποιος απέκτησε εκούσια άλλη ιθαγένεια ή που ανέλαβε σε ξένη χώρα υπηρεσία αντίθετη προς τα εθνικά συμφέροντα, με τις προϋποθέσεις και τη διαδικασία που προβλέπει ειδικότερα ο νόμος.
3. Μόνο Έλληνες πολίτες είναι δεκτοί σε όλες τις δημόσιες λειτουργίες, εκτός από τις εξαιρέσεις που εισάγονται με ειδικούς νόμους.
4. Οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη, ανάλογα με τις δυνάμεις τους.
5. Κάθε Έλληνας είναι υποχρεωμένος να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας. Νόμος προβλέπει την υποχρεωτική προσφορά άλλων υπηρεσιών, εντός ή εκτός των ενόπλων δυνάμεων (εναλλακτική θητεία), από όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την εκτέλεση ένοπλης ή γενικά στρατιωτικής υπηρεσίας.

- Σχόλιο *Τσακυράκη/Τσιάλας*: Προστίθενται (και ρητώς) στην παράγραφο 1 οι Ελληνίδες ως απολαύουσες ισότητα ενώπιον του νόμου. Απαλείφεται η ρύθμιση της παραγράφου 2 ως περιττή. Απαλείφεται από την παράγραφο 5 η αναφορική πρόταση «που μπορεί να φέρει όπλα», διότι και οι μη δυνάμενοι να φέρουν όπλα υποχρεούνται να συνεισφέρουν στην άμυνα της πατρίδας, προσφέροντας διαφορετικής μορφής υπηρεσίες. Απαλείφεται η παράγραφος 7, η οποία σχετίζεται με την απαγόρευση των τίτλων ευγενείας, ως παρωχημένη ρύθμιση.

Άρθρο 5 (όπως ισχύει)

1. Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν

προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.

2. Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. Εξαιρέσεις επιτρέπονται στις περιπτώσεις που προβλέπει το διεθνές δίκαιο. Απαγορεύεται η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας.

3. Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανένας δεν καταδιώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος.

4. Απαγορεύονται ατομικά διοικητικά μέτρα που περιορίζουν σε οποιονδήποτε Έλληνα την ελεύθερη κίνηση ή εγκατάσταση στη Χώρα, καθώς και την ελεύθερη έξοδο και είσοδο σ' αυτήν. Τέτοιου περιεχομένου περιοριστικά μέτρα είναι δυνατόν να επιβληθούν μόνο ως παρεπόμενη ποινή με απόφαση ποινικού δικαστηρίου, σε εξαιρετικές περιπτώσεις ανάγκης και μόνο για την πρόληψη αξιόποινων πράξεων, όπως νόμος ορίζει.

5. Καθένας έχει δικαίωμα στην προστασία της υγείας και της γενετικής του ταυτότητας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία κάθε προσώπου έναντι των βιοϊατρικών παρεμβάσεων.

**Ερμηνευτική δήλωση:

Στην απαγόρευση της παραγράφου 4 δεν περιλαμβάνεται η απαγόρευση της εξόδου με πράξη του εισαγγελέα, εξαιτίας ποινικής δίωξης, ούτε η λήψη μέτρων που επιβάλλονται για την προστασία της δημόσιας υγείας ή της υγείας ασθενών, όπως νόμος ορίζει.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *Κατρούγκαλος et al:*

[...]

2. Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, καταγωγής, φυλής, γλώσσας, φύλου, ηλικίας, θρησκευτικών, πολιτικών, κοινωνικών και κάθε άλλου είδους πεποιθήσεων. Εξαιρέσεις επιτρέπονται στις περιπτώσεις που

προβλέπει το διεθνές δίκαιο. Απαγορεύεται η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας.

[...]

➤ *Αλιβιζάτος et al:*

1. Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας.
2. Όλοι όσοι βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια απολαύουν της απόλυτης προστασίας της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους χωρίς διάκριση, ιδίως, εθνικότητας, φυλής, φύλου, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. Εξαιρέσεις επιτρέπονται στις περιπτώσεις που προβλέπει το διεθνές δίκαιο. Απαγορεύεται η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας.
3. Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανένας δεν καταδιώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με οποιονδήποτε άλλον τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος.
4. Καθένας μπορεί να εγκαθίσταται και να κινείται εντός και εκτός της χώρας. Ατομικά διοικητικά μέτρα επιτρέπεται να επιβληθούν σε Έλληνες πολίτες μόνο με δικαστική απόφαση.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας:*

1. Κάθε πολίτης έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας.
2. Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, φύλου, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. Απαγορεύεται η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας.
3. Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανένας δεν καταδιώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος.
4. Απαγορεύονται ατομικά διοικητικά μέτρα που περιορίζουν σε οποιονδήποτε Έλληνα την ελεύθερη κίνηση ή εγκατάσταση στη Χώρα, καθώς και την ελεύθερη

έξοδο και είσοδο σ' αυτήν. Τέτοιου περιεχομένου περιοριστικά μέτρα είναι δυνατόν να επιβληθούν μόνο ως παρεπόμενη ποινή με απόφαση ποινικού δικαστηρίου, σε εξαιρετικές περιπτώσεις ανάγκης και μόνο για την πρόληψη αξιόποινων πράξεων. Στην ως άνω απαγόρευση δεν περιλαμβάνεται η απαγόρευση της εξόδου με πράξη του εισαγγελέα, εξαιτίας ποινικής δίωξης, ούτε η λήψη μέτρων που επιβάλλονται για την προστασία της δημόσιας υγείας ή της υγείας ασθενών, όπως νόμος ορίζει.

- *Σχόλιο Τσακυράκη/Τσιάλα:* Περιορίζονται οι φορείς των ελευθεριών της παραγράφου 1, διότι συνταγματικό δικαίωμα συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας έχουν μόνον οι Έλληνες πολίτες. Απαλείφονται οι γενικοί περιορισμοί του δικαιώματος της παραγράφου 1, διότι είναι αυτονόητο ότι κανείς δεν έχει δικαίωμα να παραβιάζει το Σύνταγμα ή να προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων. Η επιφύλαξη των χρηστών ηθών καταργείται διότι εισάγει μίαν αόριστη ρήτρα περιορισμού δικαιώματος (αβέβαιος περιορισμός). Η λέξη «τιμή» της παραγράφου 2 αντικαθίσταται από την έκφραση «ανθρώπινη αξία», για να φανεί εναργέστερα ποιο είναι το προστατευόμενο αγαθό της εν λόγω ρύθμισης.

Άρθρο 5Α (όπως ισχύει)

1. Καθένας έχει δικαίωμα στην πληροφόρηση, όπως νόμος ορίζει. Περιορισμοί στο δικαίωμα αυτό είναι δυνατόν να επιβληθούν με νόμο μόνο εφόσον είναι απολύτως αναγκαίοι και δικαιολογούνται για λόγους εθνικής ασφάλειας, καταπολέμησης του εγκλήματος ή προστασίας δικαιωμάτων και συμφερόντων τρίτων.
2. Καθένας έχει δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Η διευκόλυνση της πρόσβασης στις πληροφορίες που διακινούνται ηλεκτρονικά, καθώς και της παραγωγής, ανταλλαγής και διάδοσης τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους, τηρουμένων πάντοτε των εγγυήσεων των άρθρων 9, 9Α και 19.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *Κατρούγκαλος et al:*

[...]

3. Καθένας έχει το δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης σε όποια πληροφορία ή περιεχόμενο παράγεται ή διακινείται από δημόσιους φορείς ή προκύπτει από δημόσια χρηματοδότηση.

- Σχόλιο *Κατρούγκαλου et al*: Προσθήκη στο άρθρο 5Α, ώστε καθένας να έχει το δικαίωμα σε ελεύθερη πρόσβαση σε όποια πληροφορία ή περιεχόμενο παράγεται ή διακινείται από δημόσιους φορείς ή προκύπτει από δημόσια χρηματοδότηση (νέα παρ. 3).

➤ Τόσο οι *Αλιβιζάτος et al* όσο και οι *Τσακυράκης/Τσιάλας* προτείνουν την κατάργησή του.

- Σχόλιο *Τσακυράκη/Τσιάλα*: Το άρθρο 5Α προστέθηκε άνευ λόγου με την αναθεώρηση του 2001 και τώρα καταργείται, διότι, το δικαίωμα πληροφόρησης κατοχυρώνεται ήδη σε άλλες μείζονες διατάξεις και ιδίως σε εκείνες που αναφέρονται στην ελευθερία του τύπου και της έκφρασης.

Άρθρο 6 (όπως ισχύει)

1. Κανένας δεν συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται χωρίς αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα, που πρέπει να επιδοθεί τη στιγμή που γίνεται η σύλληψη ή η προφυλάκιση. Εξαιρούνται τα αυτόφωρα εγκλήματα.

2. Όποιος συλλαμβάνεται για αυτόφωρο έγκλημα ή με ένταλμα προσάγεται στον αρμόδιο ανακριτή το αργότερο μέσα σε είκοσι τέσσερις ώρες από τη σύλληψη, αν όμως η σύλληψη έγινε έξω από την έδρα του ανακριτή, η προσαγωγή γίνεται μέσα στον απολύτως αναγκαίο χρόνο για τη μεταγωγή του. Ο ανακριτής οφείλει, μέσα σε τρεις ημέρες από την προσαγωγή, είτε να απολύσει τον συλληφθέντα είτε να εκδώσει ένταλμα φυλάκισης. Η προθεσμία αυτή παρατείνεται για δύο ημέρες, αν το ζητήσει αυτός που έχει προσαχθεί, ή σε περίπτωση ανώτερης βίας που βεβαιώνεται αμέσως με απόφαση του αρμόδιου δικαστικού συμβουλίου.

3. Όταν περάσει άπρακτη καθεμία από τις δύο αυτές προθεσμίες, κάθε δεσμοφύλακας ή άλλος, είτε πολιτικός υπάλληλος είτε στρατιωτικός, στον οποίο έχει ανατεθεί η κράτηση εκείνου που έχει συλληφθεί, οφείλει να τον απολύσει αμέσως. Οι παραβάτες τιμωρούνται για παράνομη κατακράτηση και υποχρεούνται να

επανορθώσουν κάθε ζημία που έγινε στον παθόντα και να τον ικανοποιήσουν για ηθική βλάβη με χρηματικό ποσό, όπως νόμος ορίζει.

4. Νόμος ορίζει το ανώτατο όριο διάρκειας της προφυλάκισης, που δεν μπορεί να υπερβεί το ένα έτος στα κακουργήματα και τους έξι μήνες στα πλημμελήματα. Σε εντελώς εξαιρετικές περιπτώσεις τα ανώτατα αυτά όρια μπορούν να παραταθούν για έξι και τρεις μήνες, αντίστοιχα, με απόφαση του αρμόδιου δικαστικού συμβουλίου. Απαγορεύεται η υπέρβαση των ανώτατων ορίων της προφυλάκισης με τη διαδοχική επιβολή του μέτρου αυτού για επί μέρους πράξεις της ίδιας υπόθεσης.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *Κατρούγκαλος et al:*

1. Κανένας δεν συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται χωρίς αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα, που πρέπει να επιδοθεί τη στιγμή που γίνεται η σύλληψη ή η προσωρινή κράτηση. Εξαιρούνται τα αυτόφωρα εγκλήματα.

[...]

4. Νόμος ορίζει το ανώτατο όριο διάρκειας της προσωρινής κράτησης, που δεν μπορεί να υπερβεί το ένα έτος στα κακουργήματα και τους έξι μήνες στα πλημμελήματα. Σε εντελώς εξαιρετικές περιπτώσεις τα ανώτατα αυτά όρια μπορούν να παραταθούν για έξι και τρεις μήνες, αντίστοιχα, με απόφαση του αρμόδιου δικαστικού συμβουλίου. Απαγορεύεται η υπέρβαση των ανώτατων ορίων της προφυλάκισης με τη διαδοχική επιβολή του μέτρου αυτού για επί μέρους πράξεις της ίδιας υπόθεσης.

➤ *Αλιβιζάτος et al:*

1. Κανένας δεν συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται χωρίς αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα, που πρέπει να επιδοθεί τη στιγμή που γίνεται η σύλληψη ή η προσωρινή κράτηση. Εξαιρούνται τα αυτόφωρα εγκλήματα.

2. Όποιος συλλαμβάνεται προσάγεται στη δικαιοσύνη το αργότερο μέσα σε είκοσι τέσσερις ώρες από τη σύλληψη και πάντως μέσα στον απολύτως αναγκαίο χρόνο για την προσαγωγή του. Ο αρμόδιος δικαστικός λειτουργός οφείλει, μέσα σε τρεις ημέρες από την προσαγωγή, είτε να απολύσει τον συλληφθέντα είτε να εκδώσει ένταλμα φυλάκισης. Η προθεσμία αυτή παρατείνεται για δύο ημέρες, αν το ζητήσει

αυτός που έχει προσαχθεί ή, σε περίπτωση ανώτερης βίας που βεβαιώνεται αμέσως, με απόφαση του αρμόδιου δικαιοδοτικού οργάνου.

3. Όταν περάσει άπρακτη καθεμία από τις προθεσμίες της προηγούμενης παραγράφου, κάθε δεσμοφύλακας ή άλλος, είτε πολιτικός υπάλληλος είτε στρατιωτικός, στον οποίο έχει ανατεθεί η κράτηση εκείνου που έχει συλληφθεί, οφείλει να τον απολύσει αμέσως. Οι παραβάτες τιμωρούνται για παράνομη κατακράτηση και υποχρεούνται να επανορθώσουν πλήρως κάθε ζημία που έγινε στον παθόντα και να τον ικανοποιήσουν για ηθική βλάβη με χρηματικό ποσό, όπως νόμος ορίζει.

4. Νόμος ορίζει το ανώτατο όριο διάρκειας της προσωρινής κράτησης. Απαγορεύεται η υπέρβαση των ανώτατων ορίων της προσωρινής κράτησης με τη διαδοχική επιβολή του μέτρου αυτού για επιμέρους πράξεις της ίδιας υπόθεσης.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας:*

1. Κανένας δεν συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται χωρίς αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα, που πρέπει να επιδοθεί τη στιγμή που γίνεται η σύλληψη ή η προφυλάκιση. Εξαιρούνται τα αυτόφωρα εγκλήματα.

2. Όποιος συλλαμβάνεται προσάγεται στον αρμόδιο ανακριτή το αργότερο μέσα σε είκοσι τέσσερις ώρες από τη σύλληψη, αν όμως η σύλληψη έγινε έξω από την έδρα του ανακριτή, η προσαγωγή γίνεται μέσα στον απολύτως αναγκαίο χρόνο για τη μεταγωγή του. Ο ανακριτής οφείλει, μέσα σε τρεις ημέρες από την προσαγωγή, είτε να απολύσει τον συλληφθέντα είτε να εκδώσει ένταλμα φυλάκισης. Η προθεσμία αυτή παρατείνεται για δύο ημέρες, αν το ζητήσει αυτός που έχει προσαχθεί, ή σε περίπτωση ανώτερης βίας που βεβαιώνεται αμέσως με απόφαση του αρμόδιου δικαστικού συμβουλίου.

3. Όταν περάσει άπρακτη καθεμία από τις δύο αυτές προθεσμίες, κάθε δεσμοφύλακας ή άλλος, είτε πολιτικός υπάλληλος είτε στρατιωτικός, στον οποίο έχει ανατεθεί η κράτηση εκείνου που έχει συλληφθεί, οφείλει να τον απολύσει αμέσως. Οι παραβάτες τιμωρούνται για παράνομη κατακράτηση και υποχρεούνται να επανορθώσουν κάθε ζημία που έγινε στον παθόντα και να τον ικανοποιήσουν για ηθική βλάβη με χρηματικό ποσό, όπως νόμος ορίζει.

4. Νόμος ορίζει το ανώτατο όριο διάρκειας της προσωρινής κράτησης. Απαγορεύεται η υπέρβαση των ανώτατων ορίων της προσωρινής κράτησης με τη διαδοχική επιβολή του μέτρου αυτού για επί μέρους πράξεις της ίδιας υπόθεσης.

- Σχόλιο *Τσακυράκη/Τσιάλα*: Απαλείφεται η ρητή πρόβλεψη ανωτάτων ορίων προσωρινής κράτησης και καταλείπεται στον κοινό νομοθέτη η ευχέρεια θέσπισης ενός ευλόγου χρόνου προσωρινής κράτησης, (ακόμα και μακρότερου από τα ισχύοντα ανώτατα όρια), αλλά πάντως ελεγχόμενου ως προς τη διάρκειά του, ώστε το μέτρο να μην καταστεί ιδιαίτερα επαχθές.

Άρθρο 7 (όπως ισχύει)

1. Έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της. Ποτέ δεν επιβάλλεται ποινή βαρύτερη από εκείνη που προβλεπόταν κατά την τέλεση της πράξης.

2. Τα βασανιστήρια, οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη υγείας, ή άσκηση ψυχολογικής βίας, καθώς και κάθε άλλη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας απαγορεύονται και τιμωρούνται, όπως νόμος ορίζει.

3. Η γενική δήμευση απαγορεύεται. Θανατική ποινή δεν επιβάλλεται, εκτός από τις περιπτώσεις που προβλέπονται στο νόμο για κακουργήματα τα οποία τελούνται σε καιρό πολέμου και σχετίζονται με αυτόν.

4. Νόμος ορίζει με ποιους όρους το Κράτος παρέχει, ύστερα από δικαστική απόφαση, αποζημίωση σε όσους καταδικάστηκαν, προφυλακίστηκαν ή με άλλο τρόπο στερήθηκαν άδικα ή παράνομα την προσωπική τους ελευθερία.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *Κατρούγκαλος et al:*

1. Έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της. Ποτέ δεν επιβάλλεται ποινή βαρύτερη από εκείνη που προβλεπόταν κατά την τέλεση της πράξης. Κάθε κατηγορούμενος θεωρείται αθώος μέχρι την δικαστική απόδειξη της ενοχής του.

[...]

➤ *Αλιβιζάτος et al:*

1. Έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο που ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και ορίζει τα στοιχεία της. Κάθε κατηγορούμενος τεκμαίρεται ότι είναι αθώος έως ότου αποδειχθεί δικαστικά η ενοχή του. Ποτέ δεν επιβάλλεται ποινή βαρύτερη από εκείνη που προβλεπόταν κατά την τέλεση της πράξης.
2. Τα βασανιστήρια, υπό οποιαδήποτε μορφή, απαγορεύονται και τιμωρούνται, όπως νόμος ορίζει.
3. Η θανατική ποινή απαγορεύεται.
4. Το κράτος οφείλει, ύστερα από δικαστική απόφαση, πλήρη αποζημίωση σε όσους καταδικάστηκαν, κρατήθηκαν προσωρινά ή με άλλον τρόπο στερήθηκαν άδικα ή παράνομα την προσωπική τους ελευθερία.
  - Σχόλιο *Αλιβιζάτου et al:* Επισημαίνεται η εισαγωγή του τεκμηρίου αθωότητας, το οποίο, παρά την αναγνώρισή του από το άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, παραβιάζεται κατά κόρον στη χώρα μας.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας:*

1. Έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της. Ποτέ δεν επιβάλλεται ποινή βαρύτερη από εκείνη που προβλεπόταν κατά την τέλεση της πράξης.
2. Τα βασανιστήρια, οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη υγείας, ή άσκηση ψυχολογικής βίας, καθώς και κάθε άλλη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας απαγορεύονται και τιμωρούνται, όπως νόμος ορίζει.
3. Η θανατική ποινή απαγορεύεται.
4. Το Κράτος οφείλει, ύστερα από δικαστική απόφαση, αποζημίωση σε όσους καταδικάστηκαν, προφυλακίστηκαν ή με άλλο τρόπο στερήθηκαν άδικα ή παράνομα την προσωπική τους ελευθερία.
  - Σχόλιο *Τσακυράκη/Τσιάλας:* Απαλείφεται από την παράγραφο 3 η ρητή απαγόρευση της γενικής δήμευσης, ως ευθέως προκύπτουσα από το άρθρο 17 του Συντάγματος. Η συνταγματική απαγόρευση της θανατικής ποινής καθίσταται απόλυτη.

Άρθρο 8 (όπως ισχύει)

Κανένας δεν στερείται χωρίς τη θέληση του το δικαστή που του έχει ορίσει ο νόμος. Δικαστικές επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια, με οποιοδήποτε όνομα, δεν επιτρέπεται να συσταθούν.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *Αλιβιζάτος et al:*

Κανένας δεν στερείται χωρίς τη θέλησή του τον δικαστή που του έχει ορίσει ο νόμος.

➤ *Τσακουράκης/Τσιάλας:*

Κανένας δε στερείται χωρίς τη θέλησή του το δικαστή που του έχει ορίσει ο νόμος.

- *Σχόλιο Τσακουράκη/Τσιάλα:* Απαλείφεται η ρητή απαγόρευση σύστασης δικαστικών επιτροπών και εκτάκτων δικαστηρίων, ως παρωχημένη και περιττή (προκύπτει ήδη από το δικαίωμα στο φυσικό δικαστή).

Άρθρο 9 (όπως ισχύει)

1. Η κατοικία του καθενός είναι άσυλο. Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη. Καμία έρευνα δεν γίνεται σε κατοικία, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος και πάντοτε με την παρουσία εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας.

2. Οι παραβάτες της προηγούμενης διάταξης τιμωρούνται για παραβίαση του οικιακού ασύλου και για κατάχρηση εξουσίας και υποχρεούνται σε πλήρη αποζημίωση του παθόντος, όπως νόμος ορίζει.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *Αλιβιζάτος et al* (αφορά και το άρθρο 9Α):

1. Η κατοικία του καθενός είναι άσυλο. Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη.

2. Καμία έρευνα δεν γίνεται σε κατοικία, παρά μόνο κατόπιν εντάλματος της δικαστικής αρχής και με παρουσία εκπροσώπων της.

3. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων διασφαλίζεται από ανεξάρτητη αρχή, που συγκροτείται και λειτουργεί, όπως νόμος ορίζει.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας* (αφορά και το άρθρο 9Α):

1. Η κατοικία του καθενός είναι άσυλο. Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη. Καμία έρευνα δεν γίνεται σε κατοικία, παρά μόνο κατόπιν εντάλματος της δικαστικής αρχής.

2. Οι παραβάτες της προηγούμενης διάταξης τιμωρούνται για παραβίαση του οικιακού ασύλου και για κατάχρηση εξουσίας και υποχρεούνται σε πλήρη αποζημίωση του παθόντος.

3. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων διασφαλίζεται από ανεξάρτητη αρχή, που συγκροτείται και λειτουργεί, όπως νόμος ορίζει.

- *Σχόλιο Τσακυράκη/Τσιάλας*: Καταργείται η υποχρεωτική παρουσία εκπροσώπου της δικαστικής εξουσίας ως προϋπόθεση για τη νόμιμη έρευνα σε κατοικία. Η εν λόγω προϋπόθεση, η οποία δημιουργεί αχρείαστα και (ιδίως στις απομακρυσμένες περιοχές της περιφέρειας) ανυπέρβλητα γραφειοκρατικά εμπόδια στις έρευνες κατοικίας, αντικαθίσταται από την προηγούμενη έκδοση δικαστικού εντάλματος, το οποίο παρέχει επαρκείς εγγυήσεις για την άρση του ασύλου.

Άρθρο 9Α (όπως ισχύει)

Καθένας έχει δικαίωμα προστασίας από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση, ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα, των προσωπικών του δεδομένων, όπως νόμος ορίζει. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων διασφαλίζεται από ανεξάρτητη αρχή, που συγκροτείται και λειτουργεί, όπως νόμος ορίζει.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ Τόσο οι *Αλιβιζάτος et al* όσο και οι *Τσακυράκης/Τσιάλας* προτείνουν την κατάργησή του.

- *Σχόλιο Τσακυράκη/Τσιάλας*: Το άρθρο για την προστασία των προσωπικών δεδομένων, το οποίο προστέθηκε άνευ λόγου με την αναθεώρηση του 2001,

καταργείται, διότι το σχετικό δικαίωμα κατοχυρώνεται ήδη σε επαρκή βαθμό από άλλες διατάξεις του Συντάγματος, όπως είναι το άρθρο 9§1 για την προστασία του ιδιωτικού βίου. Η διάταξη για την αρμοδιότητα της ΑΠΔΠΧ μετακινείται στο άρθρο 9 ως παράγραφος 3.

Άρθρο 10 (όπως ισχύει)

1. Καθένας ή πολλοί μαζί έχουν το δικαίωμα, τηρώντας τους νόμους του Κράτους, να αναφέρονται εγγράφως στις αρχές, οι οποίες είναι υποχρεωμένες να ενεργούν σύντομα κατά τις κείμενες διατάξεις και να απαντούν αιτιολογημένα σε εκείνον, που υπέβαλε την αναφορά, σύμφωνα με το νόμο.
2. Μόνο μετά την κοινοποίηση της τελικής απόφασης της αρχής στην οποία απευθύνεται η αναφορά, και με την άδεια της, επιτρέπεται η δίωξη εκείνου που την υπέβαλε για παραβάσεις που τυχόν υπάρχουν σ' αυτή.
3. Η αρμόδια υπηρεσία ή αρχή υποχρεούται να απαντά στα αιτήματα για παροχή πληροφοριών και χορήγηση εγγράφων, ιδίως πιστοποιητικών, δικαιολογητικών και βεβαιώσεων μέσα σε ορισμένη προθεσμία, όχι μεγαλύτερη των 60 ημερών, όπως νόμος ορίζει. Σε περίπτωση παρόδου άπρακτης της προθεσμίας αυτής ή παράνομης άρνησης, πέραν των άλλων τυχόν κυρώσεων και έννομων συνεπειών, καταβάλλεται και ειδική χρηματική ικανοποίηση στον αιτούντα, όπως νόμος ορίζει.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *Αλιβιζάτος et al:*

1. Καθένας ή πολλοί μαζί έχουν το δικαίωμα να αναφέρονται εγγράφως στις αρχές, οι οποίες είναι υποχρεωμένες να ενεργούν σύντομα και να απαντούν αιτιολογημένα.
2. Μόνο μετά την κοινοποίηση της τελικής απόφασης της αρχής στην οποία απευθύνεται η αναφορά και με την άδειά της, επιτρέπεται η δίωξη εκείνου που την υπέβαλε για παραβάσεις που τυχόν υπάρχουν σ' αυτή.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας:*

1. Καθένας ή πολλοί μαζί έχουν το δικαίωμα να αναφέρονται εγγράφως στις αρχές, οι οποίες είναι υποχρεωμένες να ενεργούν σύντομα και να απαντούν αιτιολογημένα σε εκείνον που υπέβαλε την αναφορά.
2. Μόνο μετά την κοινοποίηση της τελικής απόφασης της αρχής στην οποία απευθύνεται η αναφορά, και με την άδειά της, επιτρέπεται η δίωξη εκείνου που την υπέβαλε για παραβάσεις που τυχόν υπάρχουν σ' αυτή.
3. Η αρμόδια υπηρεσία ή αρχή υποχρεούται να απαντά στα αιτήματα για παροχή πληροφοριών και χορήγηση εγγράφων, ιδίως πιστοποιητικών, δικαιολογητικών και βεβαιώσεων μέσα σε εύλογη προθεσμία.
  - Σχόλιο Τσακυράκη/Τσιάλα: Απαλείφονται ως περιττές οι παραπομπές στο νόμο και οι επιφυλάξεις τηρήσεως αυτού. Απαλείφεται από το συνταγματικό κείμενο: η ανώτατη προθεσμία απάντησης σε αιτήματα παροχής πληροφοριών και χορήγησης εγγράφων και η έννομη συνέπεια της άπρακτης παρέλευσης της ως άνω προθεσμίας ή της παράνομης απόρριψης του αιτήματος. Τα δύο αυτά ζητήματα καταλείπονται προς λεπτομερή ρύθμιση στον κοινό νομοθέτη, ο οποίος ελέγχεται και ως προς την τυχόν παράλειψή του να τα θεσπίσει.

Άρθρο 11 (όπως ισχύει)

1. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα.
2. Μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις μπορεί να παρίσταται η αστυνομία. Οι υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευτούν με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής, γενικά, αν εξαιτίας τους επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια, σε ορισμένη δε περιοχή, αν απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής, όπως νόμος ορίζει.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *Αλιβιζάτος et al:*

Όλοι έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας:*

1. Όλοι έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα.

2. Μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις μπορεί να παρίσταται η αστυνομία. Οι υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευτούν με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής, γενικά, αν εξαιτίας της επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια, σε ορισμένη δε περιοχή, αν απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής.

- Σχόλιο Τσακουράκη/Τσιάλα: Το δικαίωμα συναθροίσεως επεκτείνεται (ρητά) και σε μη Έλληνες πολίτες, συμφώνως προς τις επιταγές της ΕΣΔΑ.

Άρθρο 12 (όπως ισχύει)

1. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνιστούν ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία, τηρώντας τους νόμους, που ποτέ όμως δεν μπορούν να εξαρτήσουν την άσκηση του δικαιώματος αυτού από προηγούμενη άδεια.
2. Το σωματείο δεν μπορεί να διαλυθεί για παράβαση του νόμου ή ουσιώδους διάταξης του καταστατικού του, παρά μόνο με δικαστική απόφαση.
3. Οι διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου εφαρμόζονται αναλόγως και σε ενώσεις προσώπων που δεν συνιστούν σωματείο.
4. Οι γεωργικοί και αστικοί συνεταιρισμοί κάθε είδους αυτοδιοικούνται σύμφωνα με τους όρους του νόμου και του καταστατικού τους και προστατεύονται και εποπτεύονται από το Κράτος, που είναι υποχρεωμένο να μεριμνά για την ανάπτυξή τους.
5. Επιτρέπεται η σύσταση με νόμο αναγκαστικών συνεταιρισμών που αποβλέπουν στην εκπλήρωση σκοπών κοινής ωφέλειας ή δημόσιου ενδιαφέροντος ή κοινής εκμετάλλευσης γεωργικών εκτάσεων ή άλλης πλουτοπαραγωγικής πηγής, εφόσον πάντως εξασφαλίζεται η ίση μεταχείριση αυτών που συμμετέχουν.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *Αλιβιζάτος et al:*

1. Όλοι έχουν το δικαίωμα να συνιστούν μη κερδοσκοπικά σωματεία και ενώσεις, τηρώντας τους νόμους, που ποτέ όμως δεν μπορούν να εξαρτήσουν την άσκηση του δικαιώματος αυτού από προηγούμενη άδεια.

2. Τα σωματεία και οι ενώσεις προσώπων δεν μπορούν να διαλυθούν παρά μόνο για παράβαση του νόμου ή ουσιώδους διάταξης του καταστατικού τους και μόνο με δικαστική απόφαση.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας:*

1. Όλοι έχουν το δικαίωμα να συνιστούν ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία, τηρώντας τους νόμους, που ποτέ όμως δεν μπορούν να εξαρτήσουν την άσκηση του δικαιώματος αυτού από προηγούμενη άδεια.

2. Τα σωματεία και οι ενώσεις προσώπων δεν μπορούν να διαλυθούν παρά μόνο για παράβαση του νόμου ή ουσιώδους διάταξης του καταστατικού του κατόπιν δικαστικής απόφασης.

- *Σχόλιο Τσακυράκη/Τσιάλα:* Το δικαίωμα της ένωσης επεκτείνεται (ρητά) και σε μη Έλληνες πολίτες, συμφώνως προς τις επιταγές της ΕΣΔΑ. Η παράγραφος 3, η οποία εξομοιώνει τις ενώσεις με τα σωματεία, ως προς τη συνταγματική προστασία που απολαύουν έναντι του μέτρου της διάλυσης, συγχωνεύεται με την παράγραφο 2. Απαλείφεται η παράγραφος 4 για τους γεωργικούς και αστικούς συνεταιρισμούς, οι οποίοι αποτελούν οικονομικές μορφές ενώσεων και κατοχυρώνονται από άλλες διατάξεις του Συντάγματος. Απαλείφεται η παράγραφος 5 για τους αναγκαστικούς συνεταιρισμούς, η οποία συντηρεί έναν απαρχαιωμένο θεσμό, ο οποίος είναι ιδιαίτερα αμφίβολο αν συμβιβάζεται με την αρνητική ελευθερία της ένωσης, όπως αυτή κατοχυρώνεται από την ΕΣΔΑ.

Άρθρο 13 (όπως ισχύει)

1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός.

2. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.

3. Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντί της, όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας.
4. Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους.
5. Κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο, που ορίζει και τον τύπο του.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ Παρουσίαση από τον Πρωθυπουργό *Αλέξη Τσίπρα* των προτάσεων της κυβέρνησης για τη Συνταγματική Αναθεώρηση στις 25 Ιουλίου 2016. Ηλεκτρονικά διατίθεται στον ιστότοπο της Επιτροπής Διαλόγου για τη Συνταγματική Αναθεώρηση, <http://www.syntagma-dialogos.gov.gr/?p=20077> (εφεξής, *Τσίπρας*):

[N]ομίζω, είναι ώριμο το αίτημα για τη ρητή κατοχύρωση της θρησκευτικής ουδετερότητας του Κράτους με διατήρηση όμως για ιστορικούς και πρακτικούς λόγους της αναγνώρισης της Ορθοδοξίας ως κρατούσας Θρησκείας.

➤ *Κατρούγκαλος et al:*

[...]

5. Κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο, που ορίζει και τον τύπο του. Σε κάθε περίπτωση, οι προβλεπόμενες στο νόμο υποχρεώσεις θρησκευτικής ορκοδοσίας δεν αφορούν εκείνους για τους οποίους η δόση παρόμοιου όρκου αντιβαίνει στις πεποιθήσεις τους.

- *Σχόλιο Κατρούγκαλου et al:* Κατοχύρωση της υποχρεωτικότητας του πολιτικού μόνον όρκου στις ορκωμοσίες των αιρετών του πολιτεύματος, των δικαστών και των λοιπών δημοσίων λειτουργών.

➤ *Αλιβιζάτος et al:*

1. Η ελευθερία της συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις καθενός.
2. Κάθε θρησκεία είναι ελεύθερη. Η διάδοση των θρησκειών και η άσκηση της λατρείας τους τελούνται υπό την προστασία των νόμων.

3. Το κράτος είναι θρησκευτικά ουδέτερο. Νόμος ρυθμίζει τις σχέσεις του κράτους με τις διάφορες θρησκευτικές κοινότητες, λαμβάνοντας υπ' όψη την ιστορική παρουσία καθεμιάς στη χώρα.

- Σχόλιο *Αλιβιζάτου et al.*: Εκτός από την κατάργηση της συνταγματικής κατοχύρωσης του θρησκευτικού όρκου, έχει ιδιαίτερη σημασία η αναγνώριση της αρχής της θρησκευτικής ουδετερότητας του κράτους. Και τούτο λαμβάνοντας υπ' όψη την ιστορική παρουσία των θρησκευτικών κοινοτήτων στη χώρα.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας:*

1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός.

2. Κάθε θρησκεία είναι ελεύθερη. Η διάδοση των θρησκειών και τα σχετικά με την άσκηση της λατρείας τους τελούνται υπό την προστασία των νόμων.

3. Δεν υπάρχει επίσημη θρησκεία του Κράτους. Νόμος ορίζει τις σχέσεις της πολιτείας με τις διάφορες θρησκείες, λαμβάνοντας υπ' όψη τη σημασία και την ιστορική παράδοση της κάθε μιας στην ελληνική κοινωνία, χωρίς να επιτρέπονται διακρίσεις που να παρακωλύουν την ελεύθερη λατρεία όλων των θρησκειών.

- Σχόλιο *Τσακυράκη/Τσιάλα:* Η απαγόρευση της προσβολής της δημόσιας τάξης και των χρηστών ηθών κατά την άσκηση της θρησκευτικής λατρείας απαλείφεται: της μεν δημόσιας τάξης, διότι είναι αυτονόητη, των δε χρηστών ηθών, διότι δεν είναι ανεκτό να εισάγεται μέσω μιας αόριστης γενικής ρήτρας ένας αβέβαιος περιορισμός ατομικού δικαιώματος. Η απαγόρευση του προσηλυτισμού καταργείται ολοσχερώς, διότι είναι ασυμβίβαστη με τις διατάξεις τις ΕΣΔΑ περί θρησκευτικής ελευθερίας και περί ελευθερίας της έκφρασης. Απαλείφονται οι παράγραφοι 3, 4 και 5, διότι: Το καθεστώς των λειτουργών των διαφόρων θρησκειών δεν αποτελεί ζήτημα που πρέπει να ρυθμιστεί σε επίπεδο Συντάγματος. Η παράγραφος 4 είναι αυτονόητη και ισχύει για κάθε ατομικό δικαίωμα (τα ατομικά δικαιώματα δεν αποτελούν ερείσματα μη συμμόρφωσης στο νόμο). Η παράγραφος 5 είναι επίσης περιττή. Διατυπώνεται ρητώς η ανυπαρξία επίσημης θρησκείας του κράτους και εξουσιοδοτείται ο κοινός νομοθέτης να ρυθμίσει τις σχέσεις συνεργασίας της

πολιτείας με τις διάφορες θρησκείες (και όχι μόνο με εκείνη της Ανατολικής Ορθόδοξου Εκκλησίας), λαμβάνοντας υπόψη το ειδικό βάρος και την ιστορική παράδοση της καθεμιάς στην ελληνική κοινωνία, χωρίς, όμως, να επιτρέπεται ουσιώδης διάκριση στη μεταχείρισή τους.

➤ Προτάσεις κ. *Κώστα Σταμάτη*, καθηγητή φιλοσοφίας του δικαίου στη Νομική Σχολή του ΑΠΘ, για Αναθεώρηση του Συντάγματος αναφορικά με τις Σχέσεις Κράτους Εκκλησίας, που δόθηκαν στο δημόσιο διάλογο στις 22 Μαρτίου 2017 και διατίθενται ηλεκτρονικά στον ιστότοπο της Επιτροπής Διαλόγου για τη Συνταγματική Αναθεώρηση, <http://www.syntagma-dialogos.gov.gr/?p=20298> (εφεξής, *Σταμάτης*):

Άρθρο 13§2: Απαλείφεται το τελευταίο εδάφιο, δηλαδή ότι «ο προσηλυτισμός απαγορεύεται». Αιτιολογικό: η θρησκευτική ελευθερία εμπεριέχει αυτονόητα το δικαίωμα οποιουδήποτε, ιδιωτικά ή δημοσίως, ατομικά ή συλλογικά, να συμβάλει διά της πειθούς και όχι με δόλια μέσα σε επηρεασμό ή και μεταβολή των θρησκευτικών πεποιθήσεων άλλων προσώπων. Εξ άλλου, καθείς είναι ελεύθερος να μεταβάλλει ή όχι τις θρησκευτικές του/της πεποιθήσεις αβίαστα.

Άρθρο 13§5: αντικαθίσταται με τη λιτή φράση: «Όρκος θρησκευτικού τύπου δεν επιβάλλεται με νόμο». Αιτιολογικό: Από το άρθρο 13 μη αναθεωρητέα είναι μόνον η πρώτη παράγραφος (13§1), βάσει του άρθρου 110§1 του Συντάγματος. Απεναντίας, η διάταξη 13§5 υπόκειται κανονικά σε αναθεώρηση. Επί της ουσίας, όπως έχει νομολογηθεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (βλ. π.χ. τις υποθέσεις *Αλεξανδρίδης κατά Ελλάδος*, απόφαση της 21-2-2008, και *Δημητράς και λοιποί κατά Ελλάδος*, απόφαση της 8-1-2013), αλλά και από το Συμβούλιο της Επικρατείας (απόφαση 2601/1998), η θρησκευτικού χαρακτήρα ορκοδοσία παραβιάζει την «αρνητική» θρησκευτική ελευθερία του ατόμου. Παραβιάζει δηλαδή το δικαίωμα καθενός του να μην εκφράζει ενώπιον άλλων τις θρησκευτικές ή κοσμοθεωρητικές του πεποιθήσεις ή την τυχόν απουσία τέτοιων πεποιθήσεων.

Άρθρο 14 (όπως ισχύει)

1. Καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του τηρώντας τους νόμους του Κράτους.
2. Ο τύπος είναι ελεύθερος. Η λογοκρισία και κάθε άλλο προληπτικό μέτρο απαγορεύονται.
3. Η κατάσχεση εφημερίδων και άλλων εντύπων, είτε πριν από την κυκλοφορία είτε ύστερα από αυτή, απαγορεύεται. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η κατάσχεση, με παραγγελία του εισαγγελέα, μετά την κυκλοφορία:
  - α) για προσβολή της χριστιανικής και κάθε άλλης γνωστής θρησκείας,
  - β) για προσβολή του προσώπου του Προέδρου της Δημοκρατίας,
  - γ) για δημοσίευμα που αποκαλύπτει πληροφορίες για τη σύνθεση, τον εξοπλισμό και τη διάταξη των ενόπλων δυνάμεων ή την οχύρωση της Χώρας ή που έχει σκοπό τη βίαιη ανατροπή του πολιτεύματος ή στρέφεται κατά της εδαφικής ακεραιότητας του Κράτους,
  - δ) για άσεμνα δημοσιεύματα που προσβάλλουν ολοφάνερα τη δημόσια αιδώς, στις περιπτώσεις που ορίζει ο νόμος.
4. Σ' όλες τις περιπτώσεις της προηγούμενης παραγράφου ο εισαγγελέας, μέσα σε είκοσι τέσσερις ώρες από την κατάσχεση, οφείλει να υποβάλει την υπόθεση στο δικαστικό συμβούλιο, και αυτό, μέσα σε άλλες είκοσι τέσσερις ώρες, οφείλει να αποφασίσει για τη διατήρηση ή την άρση της κατάσχεσης, διαφορετικά η κατάσχεση αίρεται αυτοδικαίως. Τα ένδικα μέσα της έφεσης και της αναίρεσης επιτρέπονται στον εκδότη της εφημερίδας ή άλλου εντύπου που κατασχέθηκε και στον εισαγγελέα.
5. Καθένας ο οποίος θίγεται από ανακριβές δημοσίευμα ή εκπομπή έχει δικαίωμα απάντησης, το δε μέσο ενημέρωσης έχει αντιστοίχως υποχρέωση πλήρους και άμεσης επανόρθωσης. Καθένας ο οποίος θίγεται από υβριστικό ή δυσφημιστικό δημοσίευμα ή εκπομπή έχει, επίσης, δικαίωμα απάντησης, το δε μέσο ενημέρωσης έχει αντιστοίχως υποχρέωση άμεσης δημοσίευσης ή μετάδοσης της απάντησης. Νόμος ορίζει τον τρόπο με τον οποίο ασκείται το δικαίωμα απάντησης και διασφαλίζεται η πλήρης και άμεση επανόρθωση ή η δημοσίευση και μετάδοση της απάντησης.
6. Το δικαστήριο, ύστερα από τρεις τουλάχιστον καταδίκες μέσα σε μία πενταετία για διάπραξη των εγκλημάτων που προβλέπονται στην παράγραφο 3, διατάσσει την οριστική ή προσωρινή παύση της έκδοσης του εντύπου και, σε βαριές περιπτώσεις, την απαγόρευση της άσκησης του δημοσιογραφικού επαγγέλματος από το πρόσωπο

που καταδικάστηκε, όπως νόμος ορίζει. Η παύση ή η απαγόρευση αρχίζουν αφότου η καταδικαστική απόφαση γίνει αμετάκλητη.

7. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την αστική και ποινική ευθύνη του τύπου και των άλλων μέσων ενημέρωσης και με την ταχεία εκδίκαση των σχετικών υποθέσεων.

8. Νόμος ορίζει τις προϋποθέσεις και τα προσόντα για την άσκηση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος.

9. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς, η οικονομική κατάσταση και τα μέσα χρηματοδότησης των μέσων ενημέρωσης πρέπει να γίνονται γνωστά, όπως νόμος ορίζει. Νόμος προβλέπει τα μέτρα και τους περιορισμούς που είναι αναγκαίοι για την πλήρη διασφάλιση της διαφάνειας και της πολυφωνίας στην ενημέρωση. Απαγορεύεται η συγκέντρωση του ελέγχου περισσότερων μέσων ενημέρωσης της αυτής ή άλλης μορφής. Απαγορεύεται ειδικότερα η συγκέντρωση περισσότερων του ενός ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης της αυτής μορφής, όπως νόμος ορίζει. Η ιδιότητα του ιδιοκτήτη, του εταίρου, του βασικού μετόχου ή του διευθυντικού στελέχους επιχείρησης μέσων ενημέρωσης είναι ασυμβίβαστη με την ιδιότητα του ιδιοκτήτη, του εταίρου, του βασικού μετόχου ή του διευθυντικού στελέχους επιχείρησης που αναλαμβάνει έναντι του Δημοσίου ή νομικού προσώπου του ευρύτερου δημόσιου τομέα την εκτέλεση έργων ή προμηθειών ή την παροχή υπηρεσιών. Η απαγόρευση του προηγούμενου εδαφίου καταλαμβάνει και κάθε είδους παρένθετα πρόσωπα, όπως συζύγους, συγγενείς, οικονομικά εξαρτημένα άτομα ή εταιρείες. Νόμος ορίζει τις ειδικότερες ρυθμίσεις, τις κυρώσεις που μπορεί να φθάνουν μέχρι την ανάκληση της άδειας ραδιοφωνικού ή τηλεοπτικού σταθμού και μέχρι την απαγόρευση σύναψης ή την ακύρωση της σχετικής σύμβασης, καθώς και τους τρόπους ελέγχου και τις εγγυήσεις αποτροπής των καταστρατηγήσεων των προηγούμενων εδαφίων.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ Πρόταση των Βουλευτών της *Νέας Δημοκρατίας* για την αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος, που κατατέθηκε στη Βουλή στις 2 Δεκεμβρίου 2014. Ηλεκτρονικά διατίθεται στον ιστότοπο της Επιτροπής Διαλόγου για τη Συνταγματική Αναθεώρηση, <http://www.syntagma-dialogos.gov.gr/?p=19876> (εφεξής, *ΝΔ 2014*):

Με την διάταξη αυτή επιδιώχθηκε η ουσιαστική κατοχύρωση της διαφάνειας και της πολυφωνίας των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Ωστόσο, η διατύπωσή της, σε

συνδυασμό με την άποψη ορισμένων οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως προς την έννοια συγκεκριμένων ρυθμίσεων του ευρωπαϊκού δικαίου, είχε οδηγήσει σε διαφορετικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις, οι οποίες είχαν προκαλέσει, με την σειρά τους, περαιτέρω δυσχέρειες εφαρμογής της συνταγματικής αυτής διάταξης, π.χ. σχετικά με τα ασυμβίβαστα όσων κατέχουν θεσμικές ιδιότητες σ' επιχειρήσεις ηλεκτρονικών μέσων μαζικής ενημέρωσης και σ' επιχειρήσεις που συνάπτουν συμβάσεις με το Δημόσιο ή με νομικά πρόσωπα του ευρύτερου δημόσιου τομέα για την εκτέλεση έργων ή προμηθειών ή την παροχή υπηρεσιών. Μεγάλο μέρος των ως άνω ερμηνευτικών διαφορών έχει πλέον επιλυθεί, ύστερα από την απόφαση του ΔΕΕ C-213/07 της 16.12.2008, η οποία έκρινε ως συμβατές με το ευρωπαϊκό δίκαιο τις κυριότερες ρυθμιστικές επιλογές των διατάξεων του άρθρου 14 παρ. 9 και της κατά καιρούς εκτελεστικής τους νομοθεσίας. Επομένως, υφίσταται ανάγκη αναθεώρησης της παραγράφου 9 του άρθρου 14, ώστε να προσαρμοσθούν αναλόγως οι ειδικότερες ρυθμίσεις της που αφορούν ιδίως το ιδιοκτησιακό καθεστώς, την οικονομική κατάσταση και τα μέσα χρηματοδότησης των μέσων μαζικής ενημέρωσης, την απαγόρευση της κατοχής δεσπόζουσας θέσης στην ραδιοτηλεοπτική αγορά και στον τύπο μέσω της συγκέντρωσης του ελέγχου περισσότερων μέσων ενημέρωσης της αυτής ή άλλης μορφής ή περισσότερων του ενός ηλεκτρονικών μέσων της αυτής μορφής και τις ασυμβίβαστες ιδιότητες των ιδιοκτητών, εταίρων, βασικών μετόχων ή διευθυντικών στελεχών τους. Και τούτο, προκειμένου να γίνουν περισσότερο σαφείς και αποτελεσματικές ως προς τους τρόπους ελέγχου και τις εγγυήσεις αποτροπής των τυχόν καταστρατηγήσεων, καθώς και προκειμένου να εμπεδωθούν οι προϋποθέσεις για την ουσιαστική ανάπτυξη του υγιούς ανταγωνισμού των φορέων που δραστηριοποιούνται στον χώρο των ηλεκτρονικών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης.

➤ Προτάσεις των *Ανεξάρτητων Ελλήνων* για τη Συνταγματική Αναθεώρηση, που δόθηκαν στο δημόσιο διάλογο στις 21 Ιουνίου 2016 και διατίθενται ηλεκτρονικά στον ιστότοπο της Επιτροπής Διαλόγου για τη Συνταγματική Αναθεώρηση, <http://www.syntagma-dialogos.gov.gr/?p=19887> (εφεξής, *Αν.Ελ.*):

Θέσπιση διατάξεων για την ενίσχυση της διαφάνειας και της αντικειμενικότητας των ΜΜΕ.

➤ *Κατρούγκαλος et al:*

[...]

3. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την αστική και ποινική ευθύνη του τύπου και των άλλων μέσων ενημέρωσης και με την ταχεία εκδίκαση των σχετικών υποθέσεων. Ανεξαρτήτως της κατά το προηγούμενο εδάφιο ευθύνης, καθένας ο οποίος θίγεται από ανακριβές, υβριστικό ή δυσφημιστικό δημοσίευμα ή εκπομπή έχει δικαίωμα απάντησης, το δε μέσο ενημέρωσης έχει αντιστοίχως υποχρέωση πλήρους και άμεσης επανόρθωσης, όπως νόμος ορίζει.

4. Το κράτος λαμβάνει κάθε αναγκαίο μέτρο για την πλήρη διασφάλιση της διαφάνειας και την προαγωγή της πολυφωνίας στην ενημέρωση. Νόμος ορίζει τα αναγκαία προς το σκοπό αυτό μέτρα και περιορισμούς, όπως, ιδίως, την υποχρέωση γνωστοποίησης του ιδιοκτησιακού καθεστώτος, της οικονομικής κατάστασης και των μέσων χρηματοδότησης των μέσων ενημέρωσης την απαγόρευση της συγκέντρωσης περισσότερων μέσων ενημέρωσης της αυτής ή άλλης μορφής, ιδίως ηλεκτρονικών και την απαγόρευση δραστηριοποίησης σε μέσα ενημέρωσης προσώπων που με οποιονδήποτε τρόπο, ακόμη και μέσω παρένθετων προσώπων, συνδέονται με επιχειρήσεις που συνάπτουν δημόσιες συμβάσεις έργων, μελετών, προμήθειας αγαθών και υπηρεσιών με το Δημόσιο ή φορείς του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Ο νόμος ορίζει ειδικότερα τους τρόπους ελέγχου και τις εγγυήσεις τήρησης των μέτρων του προηγούμενου εδαφίου, οι κυρώσεις για την παράβαση των οποίων μπορεί να φθάνουν μέχρι την ανάκληση της άδειας ραδιοφωνικού ή τηλεοπτικού σταθμού ή την απαγόρευση σύναψης ή την ακύρωση της σχετικής σύμβασης.

- Σχόλιο *Κατρούγκαλου et al*: Αναθεώρηση των άρθρων 14 και 15 αναφορικά με την ελευθερία του τύπου και τη διαφάνεια των ΜΜΕ, ριζικός επανασχεδιασμός του τοπίου της επικοινωνίας και των ΜΜΕ με κατοχύρωση της πρόσβασης όλων σε όλες τις διαθέσιμες πηγές πληροφόρησης.

➤ *Αλιβιζάτος et al* (αφορά και το άρθρο 15):

1. Η ελευθερία της έκφρασης είναι απαραβίαστη.
2. Ο τύπος είναι ελεύθερος. Η λογοκρισία και κάθε άλλο προληπτικό μέτρο απαγορεύονται.
3. Η ραδιοφωνία και η τηλεόραση είναι ελεύθερες. Υπάγονται στον αποκλειστικό έλεγχο ανεξάρτητης αρχής, που αποβλέπει στην εξασφάλιση της πολυφωνίας των εκπομπών και μεριμνά για την προστασία της νεότητας και των ευάλωτων ομάδων. Η

έκδοση αδειών, εφ' όσον προβλέπεται, και η επιβολή διοικητικών κυρώσεων ανήκει στην αποκλειστική αρμοδιότητα της αρχής.

4. Το δικαίωμα απάντησης και επανόρθωσης των θιγομένων από ανακριβή και προσβλητικά δημοσιεύματα ή εκπομπές διασφαλίζεται σύμφωνα με τους ορισμούς του νόμου.

5. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς και η οικονομική κατάσταση των μέσων ενημέρωσης γίνονται γνωστά, όπως νόμος ορίζει.

- Σχόλιο *Αλιβιζάτου et al.*: Με την ενιαία κατ' αρχήν προσέγγιση του τύπου και της ραδιοτηλεόρασης η συνταγματική εγγύηση της ελευθερίας της έκφρασης ευθυγραμμίζεται με την πραγματικότητα, την οποία έχει πλέον επιβάλει, σε όλες τις συνταγματικά ώριμες δημοκρατίες, η ανάπτυξη της οπτικοακουστικής τεχνολογίας. Κατά τα λοιπά, το άρθρο 14 (πλέον 13) απαλλάσσεται από ένα πλήθος παρωχημένων αλλά και «επικίνδυνων» ρυθμίσεων.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας:*

1. Καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του.

2. Ο τύπος είναι ελεύθερος. Η λογοκρισία και κάθε άλλο προληπτικό μέτρο απαγορεύονται.

3. Καθένας ο οποίος θίγεται από ανακριβές δημοσίευμα ή εκπομπή έχει δικαίωμα απάντησης, το δε μέσο ενημέρωσης έχει αντιστοίχως υποχρέωση άμεσης δημοσίευσης ή μετάδοσης της απάντησης καθώς επίσης και υποχρέωση πλήρους και άμεσης επανόρθωσης.

4. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς, η οικονομική κατάσταση και τα μέσα χρηματοδότησης των μέσων ενημέρωσης πρέπει να γίνονται γνωστά.

- Σχόλιο *Τσακυράκη/Τσιάλας*: Συνταγματικό δικαίωμα απάντησης σε δημοσίευμα του τύπου και αξίωση πλήρους και άμεσης επανόρθωσης χορηγούνται στον θιγόμενο μόνο σε περίπτωση ανακριβών (όχι όμως και σε περίπτωση υβριστικών) δημοσιευμάτων. Καταργείται η δυνατότητα κατάσχεσης εντύπου μετά την κυκλοφορία του, αφενός διότι οι λόγοι που αναφέρονται στο ισχύον Σύνταγμα (π.χ. προσβολή της θρησκείας) δεν είναι ικανοί να στηρίξουν παρόμοιο περιοριστικό μέτρο και αφετέρου διότι το μέτρο της εκ των υστέρων κατασχέσεως είναι αλυσιτελές.

➤ *Σταμάτης:*

Άρθρο 14§3, περίπτωση α': Προστίθεται ο επιθετικός προσδιορισμός «σοβαρή» πριν από τη λέξη «προσβολή». Δηλαδή η διάταξη δέον να αναμορφωθεί ως εξής: «Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η κατάσχεση [εννοείται: εφημερίδων και άλλων εντύπων], με παραγγελία του εισαγγελέα, μετά την κυκλοφορία για σοβαρή προσβολή της χριστιανικής και κάθε άλλης γνωστής θρησκείας». Αιτιολογικό: Έτσι, καθίσταται σαφέστερο ότι η κατασταλτική κατάσχεση εντύπων και εφημερίδων, καθώς αποτελεί εξαιρετική ρύθμιση, πρέπει να ερμηνεύεται ιδιαίτερος στενά και με μέγιστη περίσκεψη, προς αποφυγή κρουσμάτων θρησκευτικού φανατισμού από οποιαδήποτε πλευρά.

Άρθρο 15 (όπως ισχύει)

1. Οι προστατευτικές για τον τύπο διατάξεις του προηγούμενου άρθρου δεν εφαρμόζονται στον κινηματογράφο, τη φωνογραφία, τη ραδιοφωνία, την τηλεόραση και κάθε άλλο παρεμφερές μέσο μετάδοσης λόγου ή παράστασης.
2. Η ραδιοφωνία και η τηλεόραση υπάγονται στον άμεσο έλεγχο του Κράτους. Ο έλεγχος και η επιβολή των διοικητικών κυρώσεων υπάγονται στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης που είναι ανεξάρτητη αρχή, όπως νόμος ορίζει. Ο άμεσος έλεγχος του Κράτους, που λαμβάνει και τη μορφή του καθεστώτος της προηγούμενης άδειας, έχει ως σκοπό την αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων, καθώς και προϊόντων του λόγου και της τέχνης, την εξασφάλιση της ποιοτικής στάθμης των προγραμμάτων που επιβάλλει η κοινωνική αποστολή της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης και η πολιτιστική ανάπτυξη της Χώρας, καθώς και το σεβασμό της αξίας του ανθρώπου και την προστασία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την υποχρεωτική και δωρεάν μετάδοση των εργασιών της Βουλής και των επιτροπών της, καθώς και προεκλογικών μηνυμάτων των κομμάτων από τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *Κατρούγκαλος et al:*

Οι προστατευτικές για τον τύπο διατάξεις της παραγράφου 2 του προηγούμενου άρθρου δεν εφαρμόζονται στη ραδιοφωνία, την τηλεόραση και τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης. Η ραδιοφωνία και η τηλεόραση υπάγονται στον άμεσο έλεγχο του Κράτους, ο οποίος λαμβάνει και τη μορφή του καθεστώτος της προηγούμενης άδειας. Σκοπός του ελέγχου είναι η αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών, ειδήσεων και προϊόντων λόγου και τέχνης, η εξασφάλιση της ποιοτικής στάθμης των προγραμμάτων που επιβάλλει η κοινωνική αποστολή της ραδιοφωνίας και τηλεόρασης και η πολιτιστική ανάπτυξη της Χώρας, καθώς και ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου και η προστασία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας. Ο έλεγχος της λειτουργίας ραδιοτηλεοπτικών παρόχων και η επιβολή των διοικητικών κυρώσεων υπάγονται στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης που είναι ανεξάρτητη αρχή, όπως νόμος ορίζει. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την υποχρεωτική και δωρεάν μετάδοση των εργασιών της Βουλής και των επιτροπών της, καθώς και προεκλογικών μηνυμάτων των κομμάτων από τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας:*

1. Η ραδιοφωνία και η τηλεόραση είναι ελεύθερες. Η λογοκρισία απαγορεύεται. Ο έλεγχος του Κράτους, που λαμβάνει και τη μορφή του καθεστώτος της προηγούμενης άδειας, έχει ως σκοπό την αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων, καθώς και το σεβασμό της αξίας του ανθρώπου και την προστασία της παιδικής ηλικίας.

2. Ο έλεγχος και η επιβολή των διοικητικών κυρώσεων στους ραδιοτηλεοπτικούς σταθμούς υπάγονται στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης που είναι ανεξάρτητη αρχή.

- *Σχόλιο Τσακυράκη/Τσιάλα:* Απαλείφεται ως περιττή η αναφορά στον κινηματογράφο και στην φωνογραφία, διότι αμφότερα εμπίπτουν στο άρθρο 16 για την προστασία της τέχνης. Η λογοκρισία απαγορεύεται και μειώνονται σε τρεις οι σκοποί που καλείται να υπηρετήσει ο κρατικός έλεγχος που ασκείται στην ραδιοφωνία και στην τηλεόραση. Καταργείται η συνταγματική υποχρέωση του κοινού νομοθέτη να θεσπίσει νόμο σχετικά με την υποχρεωτική και δωρεάν μετάδοση των εργασιών της Βουλής και των προεκλογικών μηνυμάτων των κομμάτων από τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα.

Άρθρο 16 (όπως ισχύει)

1. Η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους. Η ακαδημαϊκή ελευθερία και η ελευθερία της διδασκαλίας δεν απαλλάσσουν από το καθήκον της υπακοής στο Σύνταγμα.
2. Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλαση τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες.
3. Τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης δεν μπορεί να είναι λιγότερα από εννέα.
4. Όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια. Το Κράτος ενισχύει τους σπουδαστές που διακρίνονται, καθώς και αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία, ανάλογα με τις ικανότητές τους.
5. Η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από ιδρύματα που αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με πλήρη αυτοδιοίκηση. Τα ιδρύματα αυτά τελούν υπό την εποπτεία του Κράτους, έχουν δικαίωμα να ενισχύονται οικονομικά από αυτό και λειτουργούν σύμφωνα με τους νόμους που αφορούν τους οργανισμούς τους. Συγχώνευση ή κατάτμηση ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μπορεί να γίνει και κατά παρέκκλιση από κάθε αντίθετη διάταξη, όπως νόμος ορίζει. Ειδικός νόμος ορίζει όσα αφορούν τους φοιτητικούς συλλόγους και τη συμμετοχή των σπουδαστών σ' αυτούς.
6. Οι καθηγητές των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων είναι δημόσιοι λειτουργοί. Το υπόλοιπο διδακτικό προσωπικό τους επιτελεί επίσης δημόσιο λειτούργημα, με τις προϋποθέσεις που νόμος ορίζει. Τα σχετικά με την κατάσταση όλων αυτών των προσώπων καθορίζονται από τους οργανισμούς των οικείων ιδρυμάτων. Οι καθηγητές των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων δεν μπορούν να παυθούν προτού λήξει σύμφωνα με το νόμο ο χρόνος υπηρεσίας τους παρά μόνο με τις ουσιαστικές προϋποθέσεις που προβλέπονται στο άρθρο 88 παράγραφος 4 και ύστερα από απόφαση συμβουλίου που αποτελείται κατά πλειοψηφία από ανώτατους

δικαστικούς λειτουργούς, όπως νόμος ορίζει. Νόμος ορίζει το όριο της ηλικίας των καθηγητών των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων εωσότου εκδοθεί ο νόμος αυτός οι καθηγητές που υπηρετούν αποχωρούν αυτοδικαίως μόλις λήξει το ακαδημαϊκό έτος μέσα στο οποίο συμπληρώνουν το εξηκοστό έβδομο έτος της ηλικίας τους.

7. Η επαγγελματική και κάθε άλλη ειδική εκπαίδευση παρέχεται από το Κράτος και με σχολές ανώτερης βαθμίδας για χρονικό διάστημα όχι μεγαλύτερο από τρία χρόνια, όπως προβλέπεται ειδικότερα από το νόμο, που ορίζει και τα επαγγελματικά δικαιώματα όσων αποφοιτούν από τις σχολές αυτές.

8. Νόμος ορίζει τις προϋποθέσεις και τους όρους χορήγησης άδειας για την ίδρυση και λειτουργία εκπαιδευτηρίων που δεν ανήκουν στο Κράτος, τα σχετικά με την εποπτεία που ασκείται πάνω σ' αυτά, καθώς και την υπηρεσιακή κατάσταση του διδακτικού προσωπικού τους. Η σύσταση ανώτατων σχολών από ιδιώτες απαγορεύεται.

9. Ο αθλητισμός τελεί υπό την προστασία και την ανώτατη εποπτεία του Κράτους. Το Κράτος επιχορηγεί και ελέγχει τις ενώσεις των αθλητικών σωματείων κάθε είδους, όπως νόμος ορίζει. Νόμος ορίζει επίσης τη διάθεση των ενισχύσεων που παρέχονται κάθε φορά στις επιχορηγούμενες ενώσεις σύμφωνα με τον προορισμό τους.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *ΝΑ 2014:*

Η παιδεία μας, η μεγαλύτερη επένδυση του Έθνους, στηρίζεται και πρέπει να στηρίζεται στα θεμέλια του ελληνικού ανθρωπιστικού πολιτισμού και, κατ' επέκταση, του ευρωπαϊκού πολιτισμού, του οποίου οι ρίζες ανάγονται στον ελληνικό πολιτισμό. Υπό το φως αυτής της διαπίστωσης προτείνεται η αναθεώρηση της παραγράφου 1 του άρθρου 16, ώστε και η κεφαλαιώδης αυτή διάσταση της παιδείας μας ν' αποτυπωθεί στο Σύνταγμα με ρητή πλέον διάταξη. Περαιτέρω, σύμφωνα με το πρώτο εδάφιο της παραγράφου 5 του άρθρου 16: «Η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από ιδρύματα που αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με πλήρη αυτοδιοίκηση». Ενώ το τελευταίο εδάφιο της παραγράφου 8 του ίδιου άρθρου προβλέπει ότι η «σύσταση ανώτατων σχολών από ιδιώτες απαγορεύεται». Στο πλαίσιο της πρότασης αυτής κρίνεται αναγκαία η σχετικοποίηση της απόλυτης απαγόρευσης δραστηριοποίησης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας όσον

αφορά την παροχή ανώτατης εκπαίδευσης. Πυρήνα της προτεινόμενης συνταγματικής ρύθμισης αποτελεί η δυνατότητα ίδρυσης και λειτουργίας ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, αποκλειστικώς μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, από ιδιώτες, υπό την αυστηρή εποπτεία του Κράτους. Προς αυτή την κατεύθυνση προτείνουμε τις ακόλουθες αναθεωρητικές παρεμβάσεις:

α) Καταρχάς, η παράγραφος 5 του άρθρου 16 πρέπει ν' αναθεωρηθεί, έτσι ώστε να μην λειτουργεί αποτρεπτικώς για την δημιουργία μη δημόσιων φορέων παροχής ανώτατης εκπαίδευσης. Για τον σκοπό αυτόν προτείνουμε την απάλειψη της λέξης «αποκλειστικά» από το πρώτο εδάφιο της παραγράφου αυτής και την προσθήκη του όρου «δημόσια» πριν από την φράση «ανώτατη εκπαίδευση». Με τον τρόπο αυτόν, οριοθετείται το πεδίο εφαρμογής της συγκεκριμένης παραγράφου και δεν δημιουργεί προβλήματα στην εφαρμογή των διατάξεων που αφορούν τους μη δημόσιους φορείς παροχής ανώτατης εκπαίδευσης. Επίσης, στην ίδια παράγραφο θα πρέπει να οριοθετηθεί η έννοια της ανώτατης εκπαίδευσης, ώστε να διευκολύνει την ορθολογική ανάπτυξή της, για ν' αντανάκλα τις νέες εξελίξεις που έχουν ως σήμερα συντελεσθεί στο πεδίο του πανεπιστημιακού και του τεχνολογικού τομέα της ανώτατης εκπαίδευσης.

β) Εξάλλου, στην παράγραφο 6 του άρθρου 16, και προκειμένου να προσδιορισθεί το πεδίο εφαρμογής της εν όψει της προτεινόμενης τροποποίησης της προηγούμενης παραγράφου, πρέπει να προστεθεί ο όρος «δημόσιων» πριν από τον όρο «ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων».

γ) Στην δε παράγραφο 7 προτείνουμε την κατάργηση της φράσης «από το Κράτος», προς εναρμόνιση με τα παραπάνω και προκειμένου να είναι συνταγματικώς ανεκτή η παροχή επαγγελματικής εκπαίδευσης όχι μόνον από το Κράτος, αλλά και από άλλους φορείς (π.χ. κοινωνικούς εταίρους), υπό κρατική, πάντοτε αυστηρή, εποπτεία.

δ) Δεδομένου ότι η παράγραφος 8 αποτελεί την βάση για την ανάπτυξη του συστήματος ιδιωτικής εκπαίδευσης στην Χώρα μας, πρέπει αυτή ν' αναδιατυπωθεί προς την κατεύθυνση της αποσαφήνισης ότι η παιδεία παραμένει θεμελιώδες δημόσιο αγαθό. Και η παροχή της από μη δημόσιους φορείς, σ' όλες τις βαθμίδες, γίνεται μόνον κατά παραχώρηση από το Κράτος και υπό αυστηρή εποπτεία τήρησης συγκεκριμένων προδιαγραφών και προϋποθέσεων. Ενώ είναι αναγκαίο ν' απαλειφθεί το δεύτερο εδάφιο της, σύμφωνα με το οποίο απαγορεύεται η σύσταση ανώτατων σχολών από ιδιώτες. Για την διασφάλιση της υψηλής στάθμης της παρεχόμενης

ανώτατης εκπαίδευσης, κρίνεται σκόπιμη η πρόβλεψη, στην ίδια παράγραφο, ότι τα προσόντα των διδασκόντων στ' ανωτέρω μη κρατικά ιδρύματα θα είναι ανάλογα μ' εκείνα των κρατικών ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

ε) Παράλληλα, προτείνουμε την συμπλήρωση του άρθρου 16 με την προσθήκη νέας παραγράφου –κατά πρόταση αρ. 9, μ' αντίστοιχη αναρίθμηση της παρ. 9 σε παρ. 10– με την οποία θα κατοχυρώνεται συνταγματικώς το σύστημα διασφάλισης της ποιότητας στην ανώτατη εκπαίδευση, δημόσια ή μη. Με τον τρόπο αυτόν αναδεικνύεται η σημασία που αποδίδει η Πολιτεία στην ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης και στην αποτροπή φαινομένων αλλοίωσης της πεμπτουσίας της ανώτατης εκπαίδευσης. Ενώ, περαιτέρω, θεσμοθετείται το αναγκαίο συνταγματικό έρεισμα, ώστε η ανώτατη παιδεία της Χώρας μας ν' ανταποκριθεί μ' επιτυχία στις απαιτήσεις του ευρωπαϊκού και διεθνούς εκπαιδευτικού περιβάλλοντος. Η αναθεώρηση του άρθρου 16 του Συντάγματος προς την προαναφερθείσα κατεύθυνση αποτελεί ώριμο αίτημα της ελληνικής κοινωνίας το οποίο, πέρα από το γεγονός ότι εναρμονίζεται με τα ισχύοντα στην πλειονότητα των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα συμβάλει, κατά μεγάλο βαθμό, στην ανάδειξη της Χώρας μας σε κέντρο παιδείας και πολιτισμού για ολόκληρη την ευρύτερη περιοχή. Περαιτέρω, η υιοθέτηση αυτής της πρότασης διευρύνει τις εκπαιδευτικές επιλογές κι ευκαιρίες των νέων, συμβάλλει στην καταπολέμηση της παραπαιδείας και περιορίζει σημαντικά την «μετανάστευση» μεγάλου αριθμού Ελλήνων φοιτητών σε πανεπιστήμια του εξωτερικού, η οποία επιφέρει οικονομική αιμορραγία στις οικογένειές τους και οδηγεί στην απώλεια ικανού και πολύτιμου επιστημονικού δυναμικού. Δεδομένου μάλιστα ότι, πολλοί απ' όσους φοιτούν στην αλλοδαπή, προτιμούν τελικά να παραμείνουν εκεί και μετά το πέρας των σπουδών τους. Υπό τα δεδομένα λοιπόν αυτά η προωθούμενη αναθεώρηση του άρθρου 16, μέσω της ανάπτυξης υγιούς ανταγωνισμού με τα υφιστάμενα κρατικά πανεπιστήμια, αποβαίνει τελικά προς όφελος της ποιότητας των παρεχόμενων σπουδών και της παιδείας γενικότερα.

στ) Τέλος, προτείνουμε την πρόβλεψη, επίσης σ' αυτοτελή παράγραφο –αρ. 11 μετά την κατά τ' ανωτέρω αναρίθμηση– της υποχρέωσης του Κράτους για θεσμική κατοχύρωση κι ενίσχυση του εθελοντισμού, στο πλαίσιο της ανάγκης τόνωσης της ατομικής πρωτοβουλίας, της κοινωνικής αλληλεγγύης και της κοινωνικής συνοχής.

➤ *Αν.Ελ.:*

Αναθεώρηση του άρθρου 16, για την ίδρυση και λειτουργία μη κρατικών Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων.

➤ Οι έξι προτάσεις που καταθέτει το «Ποτάμι», Καθημερινή, 11.5.2014. Ηλεκτρονικά διατίθεται στον ιστότοπο του συγκεκριμένου κόμματος, <http://topotami.gr/protasi-mas-gia-tin-sintagmatiki-anatheorisi/>:

Το άρθρο 16 θα πρέπει να αναθεωρηθεί ώστε η Ανώτατη Εκπαίδευση να μπορεί να παρέχεται και από μη κρατικά πανεπιστημιακά ιδρύματα. Υπό την παρούσα μορφή του, το άρθρο 16 δεν αρκείται στα βασικά, όπως π.χ. η κατοχύρωση της ακαδημαϊκής ελευθερίας και της δωρεάν παιδείας, αλλά παίρνει θέση σε ζητήματα όπως η νομική φύση των ΑΕΙ και η απαγόρευση των ιδιωτικών Πανεπιστημίων, για τα οποία σε όλες τις δημοκρατικές χώρες αποφαινεται ο νομοθέτης.

➤ *Αλιβιζάτος et al:*

1. Καθένας έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση. Η υποχρεωτική εκπαίδευση παρέχεται δωρεάν.
2. Το κράτος διασφαλίζει την ισότητα των ευκαιριών στην εκπαίδευση. Διασφαλίζει επίσης στον καθένα τη δυνατότητα να μορφώνεται χωρίς να παρακωλύεται από οικονομικά εμπόδια.
3. Καθένας έχει δικαίωμα να ιδρύει και να λειτουργεί ιδιωτικά εκπαιδευτήρια όλων των βαθμίδων, τηρώντας τους νόμους του κράτους.
4. Η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες. Η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελούν υποχρέωση του κράτους.
5. Η ακαδημαϊκή ελευθερία είναι απαραβίαστη. Τα πανεπιστήμια, δημόσια και ιδιωτικά, αυτοδιοικούνται. Με νόμο που ψηφίζεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών επιτρέπεται η παραχώρηση εκτάσεων σε αλλοδαπά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα για την εγκατάσταση παραρτημάτων τους στη χώρα. Οι πραγματοποιούμενες επενδύσεις προστατεύονται επί μια τουλάχιστον πεντηκονταετία και απολαύουν των εγγυήσεων του άρθρου 88 παρ. 3. Οι κανονισμοί των παραρτημάτων των αλλοδαπών ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που αφορούν στη διοίκησή τους και στη ρύθμιση των ακαδημαϊκών ζητημάτων υπερισχύουν των διατάξεων του εσωτερικού δικαίου.

- Σχόλιο *Αλιβιζάτου et al*: Ξαναδέχοντας με την παράδοση των πρώτων Συνταγμάτων μας, το νέο άρθρο 14 αναγνωρίζει και πάλι ρητά το δικαίωμα ίδρυσης και λειτουργίας ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων σε όλες τις βαθμίδες. Και τούτο με ταυτόχρονη υπογράμμιση της υποχρέωσης του Κράτους να διασφαλίζει δωρεάν υποχρεωτική εκπαίδευση για όλους. Επιδιώκεται, εξ άλλου, η προσέλκυση ξένων πανεπιστημίων στην Ελλάδα, με την παροχή ειδικών κινήτρων.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας*:

1. Η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες· η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους.
2. Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και αποβλέπει στη διάπλαση ελεύθερων ανθρώπων και υπεύθυνων πολιτών.
3. Τα έτη υποχρεωτικής εκπαίδευσης δεν μπορεί να είναι λιγότερα από εννέα.
4. Οι Έλληνες και όσοι διαμένουν μόνιμα στην Ελλάδα έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια. Το Κράτος ενισχύει τους σπουδαστές που διακρίνονται, καθώς και αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία, ανάλογα με τις ικανότητές τους.
5. Νόμος ορίζει τις προϋποθέσεις και τους όρους χορήγησης άδειας για την ίδρυση και λειτουργία εκπαιδευτηρίων που δεν ανήκουν στο Κράτος, τα σχετικά με την εποπτεία που ασκείται πάνω σ' αυτά, καθώς και την υπηρεσιακή κατάσταση του διδακτικού προσωπικού τους.

- Σχόλιο *Τσακυράκη/Τσιάλα*: Καταργείται το δεύτερο εδάφιο της παραγράφου 1 ως αυτονόητο (κανένα δικαίωμα δεν απαλλάσσει από την υποχρέωση υπακοής στο Σύνταγμα) και απαλείφεται ως αχρείαστη η αυτοτελής αναφορά στην ακαδημαϊκή ελευθερία. Μεταβάλλονται οι συνταγματικοί σκοποί της παιδείας και ιδίως ο προσανατολισμός της στην ανάπτυξη της θρησκευτικής και εθνικής συνείδησης των μαθητών.

- Προτάσεις της *Κεντρικής Ένωσης Επιμελητηρίων Ελλάδος* για τη Συνταγματική Αναθεώρηση, που δόθηκαν στο δημόσιο διάλογο στις 31 Μαρτίου 2017 και διατίθενται ηλεκτρονικά στον ιστότοπο της Επιτροπής Διαλόγου για τη Συνταγματική Αναθεώρηση, <http://www.syntagma-dialogos.gov.gr/?p=20349> (εφεξής, *KEEE*):

Αναγνώριση του δικαιώματος ίδρυσης και λειτουργίας ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, με ταυτόχρονη υπογράμμιση της υποχρέωσης του Κράτους να διασφαλίζει δωρεάν υποχρεωτική εκπαίδευση για όλους. Δυνατότητα παραχώρησης εκτάσεων σε ΑΕΙ της αλλοδαπής, για την εγκατάσταση παραρτημάτων τους στη χώρα και προστασία των σχετικών επενδύσεων για τουλάχιστον 50 έτη.

➤ Σταμάτης:

Άρθρο 16§2: Σχετικά με την αποστολή της παιδείας, διαγράφονται οι λέξεις: «και θρησκευτικής» [ενν. συνείδησης]. Σε χωριστή φράση, ωστόσο, αρμόζει να προστεθεί ότι η παιδεία: «Αποβλέπει επίσης να φέρει τους νέους ανθρώπους σε μορφωτική επαφή με μείζονες εκφάνσεις του παγκόσμιου πολιτισμού, όπως οι μεγάλες θρησκείες, με έμφαση στην επικρατούσα θρησκεία». Αιτιολογικό: Σε κοσμική πολιτεία με γενικευμένη θρησκευτική ελευθερία, ό-πως και ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας κατά αυτόνομη κρίση ενός εκάστου, αποστολή της παιδείας είναι να παρέχει γνώση γενικά με τρόπο επιστημονικό, κριτικό και απροκατάληπτο. Τούτο ισχύει και για τα μαθήματα θρησκευτικών επίσης. Δεν επιτρέπεται η Πολιτεία να προβαίνει σε κρατικά οργανωμένα και δη πολυετή κατήχηση ομολογιακού τύπου υπέρ οποιασδήποτε θρησκείας. Η εκπαίδευση προσήκει να αντιμετωπίζει τους μαθητές και τις μαθήτριες ως εν δυνάμει πολίτες και όχι ως πιστούς του ενός ή του άλλου θρησκευματος. Ούτε είναι ορθό να κάνει διακρίσεις, άμεσες ή έμμεσες, ανάμεσα στους μαθητές και τις μαθήτριες με βάση το θρήσκευμά τους.

Άρθρο 17 (όπως ισχύει)

1. Η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του Κράτους, τα δικαιώματα όμως που απορρέουν από αυτή δεν μπορούν να ασκούνται σε βάρος του γενικού συμφέροντος.
2. Κανένας δεν στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνο για δημόσια ωφέλεια που έχει αποδειχθεί με τον προσήκοντα τρόπο, όταν και όπως ο νόμος ορίζει, και πάντοτε αφού προηγηθεί πλήρους αποζημίωση, που να ανταποκρίνεται στην αξία την οποία είχε το απαλλοτριούμενο κατά το χρόνο της συζήτησης στο δικαστήριο για τον προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης. Αν ζητηθεί απευθείας ο οριστικός προσδιορισμός της αποζημίωσης, λαμβάνεται υπόψη η αξία κατά το χρόνο της

σχετικής συζήτησης στο δικαστήριο. Αν η συζήτηση για τον οριστικό προσδιορισμό της αποζημίωσης διεξαχθεί μετά την παρέλευση έτους από τη συζήτηση για τον προσωρινό προσδιορισμό, τότε για τον προσδιορισμό της αποζημίωσης λαμβάνεται υπόψη η αξία κατά το χρόνο της συζήτησης για τον οριστικό προσδιορισμό. Στην απόφαση κήρυξης πρέπει να δικαιολογείται ειδικά η δυνατότητα κάλυψης της δαπάνης αποζημίωσης. Η αποζημίωση, εφόσον συναινεί ο δικαιούχος, μπορεί να καταβάλλεται και σε είδος ιδίως με τη μορφή της παραχώρησης της κυριότητας άλλου ακινήτου ή της παραχώρησης δικαιωμάτων επί άλλου ακινήτου.

3. Η ενδεχόμενη μεταβολή της αξίας του απαλλοτριουμένου μετά τη δημοσίευση της πράξης απαλλοτρίωσης, και μόνο εξαιτίας της, δεν λαμβάνεται υπόψη.

4. Η αποζημίωση ορίζεται από τα αρμόδια δικαστήρια. Μπορεί να οριστεί και προσωρινά δικαστικώς, ύστερα από ακρόαση ή πρόσκληση του δικαιούχου, που μπορεί να υποχρεωθεί κατά την κρίση του δικαστηρίου να παράσχει για την είσπραξη της ανάλογη εγγύηση, σύμφωνα με τον τρόπο που ορίζει ο νόμος. Νόμος μπορεί να προβλέπει την εγκαθίδρυση ενιαίας δικαιοδοσίας, κατά παρέκκλιση από το άρθρο 94, για όλες τις διαφορές και υποθέσεις που σχετίζονται με απαλλοτρίωση, καθώς και την κατά προτεραιότητα διεξαγωγή των σχετικών δικών. Με τον ίδιο νόμο μπορεί να ρυθμίζεται ο τρόπος με τον οποίο συνεχίζονται εκκρεμείς δίκες. Πριν καταβληθεί η οριστική ή προσωρινή αποζημίωση διατηρούνται ακέραια όλα τα δικαιώματα του ιδιοκτήτη και δεν επιτρέπεται η κατάληψη. Προκειμένου να εκτελεστούν έργα γενικότερης σημασίας για την οικονομία της Χώρας είναι δυνατόν, με ειδική απόφαση του δικαστηρίου που είναι αρμόδιο για τον οριστικό ή προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης, να επιτρέπεται η πραγματοποίηση εργασιών και πριν από τον προσδιορισμό και την καταβολή της αποζημίωσης, υπό τον όρο της καταβολής εύλογου τμήματος της αποζημίωσης και της παροχής πλήρους εγγύησης υπέρ του δικαιούχου της αποζημίωσης, όπως νόμος ορίζει. Η δεύτερη πρόταση του πρώτου εδαφίου εφαρμόζεται αναλόγως και στις περιπτώσεις αυτές. Η αποζημίωση που ορίστηκε καταβάλλεται υποχρεωτικά το αργότερο μέσα σε ενάμισι έτος από τη δημοσίευση της απόφασης για τον προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης και, σε περίπτωση απευθείας αίτησης για οριστικό προσδιορισμό της αποζημίωσης, από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης του δικαστηρίου, διαφορετικά η απαλλοτρίωση αίρεται αυτοδικαίως. Η αποζημίωση δεν υπόκειται, ως αποζημίωση, σε κανένα φόρο, κράτηση ή τέλος.

5. Νόμος ορίζει τις περιπτώσεις υποχρεωτικής ικανοποίησης των δικαιούχων για την πρόσοδο, την οποία έχασαν από το ακίνητο που απαλλοτριώθηκε έως το χρόνο καταβολής της αποζημίωσης.

6. Όταν πρόκειται να εκτελεστούν έργα κοινής ωφέλειας ή γενικότερης σημασίας για την οικονομία της Χώρας, νόμος μπορεί να επιτρέψει την απαλλοτρίωση υπέρ του Δημοσίου ευρύτερων ζωνών, πέρα από τις εκτάσεις που είναι αναγκαίες για την κατασκευή των έργων. Ο ίδιος νόμος καθορίζει τις προϋποθέσεις και τους όρους μιας τέτοιας απαλλοτρίωσης, καθώς και τα σχετικά με τη διάθεση ή χρησιμοποίηση, για δημόσιους ή κοινωφελείς γενικά σκοπούς, των εκτάσεων που απαλλοτριώνονται επιπλέον όσων είναι αναγκαίες για το έργο που πρόκειται να εκτελεστεί.

7. Νόμος μπορεί να ορίσει ότι για την εκτέλεση έργων με προφανή κοινή ωφέλεια υπέρ του Δημοσίου, νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, οργανισμών κοινής ωφέλειας και δημόσιων επιχειρήσεων, επιτρέπεται να διανοιχθούν υπόγειες σήραγγες στο επιβαλλόμενο βάθος, χωρίς αποζημίωση, υπό τον όρο ότι δεν θα παραβλάπτεται η συνήθης εκμετάλλευση του υπερκείμενου ακινήτου.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *ΝΔ 2014:*

Κατά την ως τώρα ερμηνεία κι εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 17 παρ. 1 του Συντάγματος έχει γίνει δεκτό, ιδίως στο πλαίσιο της νομολογίας, ότι οι διατάξεις αυτές καλύπτουν την προστασία μόνον των εμπράγματων δικαιωμάτων.

α) Τούτο όμως έρχεται σε καταφανή αντίθεση προς τις διατάξεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου –κυρίως δε προς τις διατάξεις του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου αυτής– οι οποίες, όπως ερμηνεύονται κι εφαρμόζονται παγίως από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, καλύπτουν την προστασία και των ενοχικών δικαιωμάτων. Κατά τούτο προτείνουμε την αναθεώρηση της παραγράφου 1 του άρθρου 17 του Συντάγματος, έτσι ώστε η έννοια της συνταγματικώς προστατευόμενης ιδιοκτησίας να περιλαμβάνει ρητώς και τα ενοχικά δικαιώματα, χωρίς όμως να παραγνωρίζεται η ιδιαιτερότητα της απαιτούμενης προστασίας των εμπράγματων δικαιωμάτων.

β) Περαιτέρω και η πνευματική δημιουργία και, κατά συνέπεια, η πνευματική ιδιοκτησία έχουν ανάγκη στις μέρες μας ιδιαίτερης προστασίας, με δεδομένο ότι οι ραγδαίες εξελίξεις της σύγχρονης τεχνολογίας επιτρέπουν παρεμβάσεις που οδηγούν, συχνά, ως και στην αποδυνάμωσή της. Για τον λόγο αυτόν προτείνουμε την αναθεώρηση της παραγράφου 1 του άρθρου 17 του Συντάγματος, έτσι ώστε στην έννοια της ιδιοκτησίας να περιλαμβάνεται ρητώς και η πνευματική της διάσταση.

γ) Πέραν τούτων, προτείνουμε την ρητή πρόβλεψη –κατά προτίμηση με την προσθήκη νέας παραγράφου 8– στο άρθρο 17 του Συντάγματος ότι οι διατάξεις του εφαρμόζονται και στην περίπτωση απαλλοτριώσεων που κηρύσσονται κατ' εφαρμογήν της πολεοδομικής νομοθεσίας. Έτσι, το άρθρο αυτό θα καταλαμβάνει ρητώς όλες τις περιπτώσεις απαλλοτρίωσης. Η προσθήκη αυτή κρίνεται επιβεβλημένη, εξαιτίας των αμφισβητήσεων που έχουν αρκετές φορές εγερθεί, λόγω της πρακτικής αρμόδιων φορέων να κηρύσσουν αναγκαστική απαλλοτρίωση στις παραπάνω περιπτώσεις χωρίς να διαθέτουν τους απαιτούμενους πόρους για την καταβολή της αποζημίωσης στους δικαιούχους. Η πρακτική αυτή έχει ως αποτέλεσμα την δέσμευση της ιδιοκτησίας για μακρό χρονικό διάστημα, χωρίς αποζημίωση, πλήττοντας τελικά τον ίδιο τον πυρήνα του δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Η προαναφερθείσα αδυναμία της διατύπωσης του άρθρου 17 του Συντάγματος καταδεικνύεται και από την σχετική νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, στο πλαίσιο της οποίας, και λόγω της υφιστάμενης διατύπωσης, το Δικαστήριο τούτο αναγκάστηκε να κρίνει ότι οι διατάξεις του άρθρου 17 δεν εφαρμόζονται στις απαλλοτριώσεις που κηρύσσονται κατ' εφαρμογήν της πολεοδομικής νομοθεσίας (ρυμοτομούμενα ακίνητα, απαλλοτριώσεις για τη δημιουργία δρόμων, κοινόχρηστων χώρων κ.λπ.). Με την προτεινόμενη τροποποίηση διασφαλίζεται επαρκώς η προστασία του πυρήνα του ατομικού δικαιώματος της ιδιοκτησίας, χωρίς να θίγεται, ούτε κατ' ελάχιστον, ο αντίστοιχος κοινωνικός του χαρακτήρας και, κατ' επέκταση, η άσκηση του σύμφωνα με την κατά το Σύνταγμα αποστολή του.

➤ *Κατρούγκαλος et al:*

1. Η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του Κράτους, τα δικαιώματα όμως που απορρέουν από αυτή δεν μπορούν να ασκούνται σε βάρος του γενικού συμφέροντος. Κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο δικαιούται πλήρους σεβασμού της κάθε μορφής περιουσίας του.

2. Κανένας δεν στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνο για δημόσια ωφέλεια που έχει αποδειχθεί με τον προσήκοντα τρόπο, όταν και όπως ο νόμος ορίζει, και πάντοτε αφού προηγηθεί αποζημίωση, που να ανταποκρίνεται στην αξία την οποία είχε το απαλλοτριούμενο κατά το χρόνο της συζήτησης στο δικαστήριο για τον προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης. Αν ζητηθεί απευθείας ο οριστικός προσδιορισμός της αποζημίωσης, λαμβάνεται υπόψη η αξία κατά το χρόνο της σχετικής συζήτησης στο δικαστήριο. Αν η συζήτηση για τον οριστικό προσδιορισμό της αποζημίωσης διεξαχθεί μετά την παρέλευση έτους από τη συζήτηση για τον προσωρινό προσδιορισμό, τότε για τον προσδιορισμό της αποζημίωσης λαμβάνεται υπόψη η αξία κατά το χρόνο της συζήτησης για τον οριστικό προσδιορισμό. Η προηγούμενη διάταξη εφαρμόζεται μόνο σε περιπτώσεις ανατίμησης του απαλλοτριουμένου. Στην απόφαση κήρυξης πρέπει να δικαιολογείται ειδικά η δυνατότητα κάλυψης της δαπάνης αποζημίωσης. Η αποζημίωση, εφόσον συναινεί ο δικαιούχος, μπορεί να καταβάλλεται και σε είδος ιδίως με τη μορφή της παραχώρησης της κυριότητας άλλου ακινήτου ή της παραχώρησης δικαιωμάτων επί άλλου ακινήτου.

[...]

- Σχόλιο *Κατρούγκαλου et al*: Ενίσχυση της προστασίας της ιδιοκτησίας μέσω της αποτελεσματικότερης κατοχύρωσης των περιουσιακών δικαιωμάτων (προστασία, όχι μόνον της εμπράγματης ιδιοκτησίας, όπως ισχύει σήμερα, αλλά και των εν γένει περιουσιακών δικαιωμάτων, πνευματικής ιδιοκτησίας κ.λπ.).

Επίσης, οι *Κατρούγκαλος et al* προτείνουν την εισαγωγή **άρθρου 17Α** με το εξής περιεχόμενο:

1. α) Η προστασία της δημόσιας περιουσίας αποτελεί βασική υποχρέωση του κράτους. Για τη διαφύλαξη και την αξιοποίησή της το κράτος οφείλει να παίρνει τα κατάλληλα μέτρα. Τα αδέσποτα ακίνητα, καθώς και οι περιουσίες όσων πεθαίνουν χωρίς κληρονόμο ανήκουν στο δημόσιο.

β) Καθένας υποχρεούται να σέβεται τη δημόσια περιουσία.

γ) Εκποίηση της δημόσιας περιουσίας επιτρέπεται για δημόσια ωφέλεια, υπό τις προϋποθέσεις που ορίζει ο νόμος, λαμβανομένης πάντοτε υπόψη της φύσης και της κοινωνικής χρησιμότητας του εκποιουμένου αντικειμένου.

2. α) Τα κοινά σε όλους πράγματα, τα κοινόχρηστα και τα προορισμένα για την εξυπηρέτηση δημόσιων σκοπών είναι εκτός συναλλαγής. Σε αυτά μπορεί να αποκτηθούν με παραχώρηση της αρχής κατά τους όρους του νόμου ιδιαίτερα ιδιωτικά δικαιώματα, εφόσον με τα δικαιώματα αυτά εξυπηρετείται ή δεν αναιρείται η κοινή χρήση.

β) Πράγματα κοινής χρήσης είναι ιδίως τα νερά με ελεύθερη και αέναη ροή, οι δρόμοι, οι πλατείες, οι αιγιαλοί, τα λιμάνια και οι όρμοι, οι όχθες πλεύσιμων ποταμών, οι μεγάλες λίμνες και οι όχθες τους. Τα κοινόχρηστα πράγματα, εφόσον δεν ανήκουν σε δήμο ή κοινότητα, ή ο νόμος δεν ορίζει διαφορετικά, ανήκουν στο δημόσιο.

3. α) Ο αιγιαλός, η παραλία, η όχθη και η παρόχθια ζώνη είναι πράγματα κοινόχρηστα και ανήκουν κατά κυριότητα στο Δημόσιο, το οποίο τα προστατεύει και τα διαχειρίζεται.

β) Η προστασία του οικοσυστήματος των ζωνών αυτών είναι ευθύνη του Κράτους.

γ) Ο κύριος προορισμός των ζωνών αυτών είναι η ελεύθερη και ακώλυτη πρόσβαση προς αυτές. Κατ' εξαίρεση ο αιγιαλός, η παραλία, η όχθη και η παρόχθια ζώνη μπορούν να χρησιμεύσουν για κοινωφελείς περιβαλλοντικούς και πολιτιστικούς σκοπούς και για απλή χρήση, καθώς επίσης και για την εξυπηρέτηση υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος, όπως νόμος ορίζει.

4. α) Τα δίκτυα παροχής και διαχείρισης ηλεκτρικού ρεύματος τελούν υπό δημόσιο έλεγχο και δεν επιτρέπεται η ιδιωτικοποίησή τους.

β) Το νερό είναι κοινωνικό αγαθό. Η πρόσβαση σε αυτό αποτελεί κοινωνικό δικαίωμα. Οι επιχειρήσεις ύδρευσης και αποχέτευσης τελούν υπό δημόσιο έλεγχο και δεν ιδιωτικοποιούνται.

- Σχόλιο *Κατρούγκαλου et al*: Νέο άρθρο (17Α) για την προστασία της δημόσιας περιουσίας. Ρητή απαγόρευση άρσης του δημόσιου ελέγχου του νερού και της ενέργειας.

➤ *Αλιβιζάτος et al* (αφορά και το άρθρο 18):

1. Η ιδιοκτησία και τα άλλα περιουσιακά δικαιώματα προστατεύονται.
2. Κανένας δεν μπορεί να στερηθεί την ιδιοκτησία ή άλλα περιουσιακά δικαιώματά του χωρίς να συντρέχει δημόσια ωφέλεια και χωρίς προηγουμένως να

έχει καταβληθεί σε αυτόν αποζημίωση, δικαστικά προσδιορισμένη, που να ανταποκρίνεται στην αξία τους κατά τον χρόνο της απαλλοτρίωσης. Η απαλλοτρίωση αίρεται αυτοδικαίως, αν η αποζημίωση δεν καταβληθεί εντός τριών ετών από την επιβολή της. Δεν οφείλεται αποζημίωση για περιορισμούς της ιδιοκτησίας που επιβάλλονται για χωροταξικούς, πολεοδομικούς ή περιβαλλοντικούς λόγους, εκτός αν με αυτούς απαγορεύεται η ανοικοδόμηση ή κατ' άλλον τρόπο δυσχεραίνεται ουσιωδώς η άσκηση των δικαιωμάτων του παρόντος άρθρου. Η αποζημίωση δεν υπόκειται σε κανέναν φόρο, κράτηση ή τέλος.

3. Όταν πρόκειται να εκτελεστούν έργα κοινής ωφέλειας ή γενικότερης σημασίας για την οικονομία της χώρας, νόμος μπορεί να επιτρέψει την απαλλοτρίωση ευρύτερων ζωνών, πέρα από τις εκτάσεις που είναι αναγκαίες για την κατασκευή των έργων.

4. Με τυπικό νόμο που ψηφίζεται το αργότερο έως την 31^η Δεκεμβρίου κάθε έτους ορίζεται το ανώτατο επιτρεπτό ύψος των φόρων και τελών επί της ακίνητης περιουσίας μόνο ως ποσοστό της δυνητικής προσόδου από εκμετάλλευσή της κατά το επόμενο έτος. Ειδικά για ακίνητο που χρησιμοποιείται ως κύρια κατοικία, η μέγιστη ποσοστιαία ετήσια μεταβολή των φόρων και τελών που ίσχυαν κατά την ημερομηνία απόκτησής του, δεν μπορεί να υπερβαίνει την ποσοστιαία μεταβολή του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή του προηγούμενου οικονομικού έτους, έστω και εάν ο εν λόγω δείκτης οδηγεί σε μείωση των φόρων και τελών. Σε περίπτωση αύξησης του Δείκτη Τιμών του Καταναλωτή η αύξηση φόρων και τελών δεν μπορεί να υπερβαίνει το 2%.

5. Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν τα σχετικά με:

α. Τις επιτάξεις για τις ανάγκες των ενόπλων δυνάμεων και των δημόσιων υπηρεσιών σε περίπτωση πολέμου ή για τη θεραπεία άμεσης κοινωνικής ανάγκης.

β. Την ιδιοκτησία και τη διάθεση μεταλλείων, ορυχείων, σπηλαίων, αρχαιολογικών χώρων και θησαυρών, ιαματικών, ρεόντων και υπόγειων υδάτων και γενικά του υπόγειου πλούτου.

γ. Την ιδιοκτησία, την εκμετάλλευση και διαχείριση των λιμνοθαλασσών και των μεγάλων λιμνών, καθώς και τα σχετικά με τη διάθεση γενικά των εκτάσεων που προκύπτουν από την αποξήρανσή τους.

δ. Τον αναδασμό αγροτικών εκτάσεων για την επωφελέστερη εκμετάλλευσή τους, καθώς και τη λήψη μέτρων για την αποφυγή της υπέρμετρης κατάτμησης της αγροτικής ιδιοκτησίας.

ε. Τη διάθεση και εκμετάλλευση εγκαταλειμμένων εκτάσεων.

στ. Την αναγκαστική συνιδιοκτησία συνεχόμενων ιδιοκτησιών αστικών περιοχών, για λόγους ανοικοδόμησης ή αισθητικής αναβάθμισης υφιστάμενων ακινήτων.

- Σχόλιο *Αλιβιζάτου et al*: Με μεγάλη καθυστέρηση, η προστασία της ιδιοκτησίας εναρμονίζεται προς τους ευρωπαϊκούς κανόνες, τους οποίους μια μακρά παράδοση κρατισμού επιμένει να αγνοεί. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στη φορολόγηση της ιδιοκτησίας και ειδικά της ακίνητης, η οποία, με τους περιορισμούς που εισάγονται στην παράγραφο 4 του νέου άρθρου 15, δεν μπορεί να φθάσει έως το σημείο εξουθένωσης.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας*:

1. Η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του Κράτους, τα δικαιώματα όμως που απορρέουν από αυτή δεν μπορούν να ασκούνται σε βάρος του γενικού συμφέροντος.
2. Κανένας δεν στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνο για δημόσια ωφέλεια που έχει αποδειχθεί με τον προσήκοντα τρόπο, όταν και όπως ο νόμος ορίζει, και πάντοτε αφού προηγηθεί πλήρους αποζημίωση, που να ανταποκρίνεται στην αξία του απαλλοτριούμενου.
3. Πριν καταβληθεί η οριστική ή προσωρινή αποζημίωση διατηρούνται ακέραια όλα τα δικαιώματα του ιδιοκτήτη και δεν επιτρέπεται η κατάληψη.
4. Η αποζημίωση που ορίστηκε καταβάλλεται υποχρεωτικά μέσα σε ενάμισι έτος από τη δημοσίευση της απόφασης για τον προσωρινό ή οριστικό προσδιορισμό της, διαφορετικά αίρεται αυτοδικαίως και το ακίνητο αποκαθίσταται στην νομική κατάσταση που βρισκόταν πριν από την δέσμευσή του. Σε κάθε περίπτωση η απαλλοτρίωση αίρεται αυτοδικαίως μετά την πάροδο έξι ετών από την επιβολή της.
5. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τις επιτάξεις για τις ανάγκες των ενόπλων δυνάμεων σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης ή για τη θεραπεία άμεσης κοινωνικής ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή υγεία.

- Σχόλιο *Τσακυράκη/Τσιάλας*: Διατηρείται ως έχει η παράγραφος 1 με την σημαντική υπόμνηση ότι στην έννοια της συνταγματικώς προστατευόμενης ιδιοκτησίας δεν περιλαμβάνονται μόνον τα εμπράγματα δικαιώματα αλλά και κάθε άλλο, μη αποδοκιμαζόμενο από το δίκαιο, περιουσιακό στοιχείο (έτσι και η ΕΣΔΑ). Περικόπτονται δραστικά οι εκτενείς ρυθμίσεις των παραγράφων 2-7 για την απαλλοτρίωση και παραπέμπεται στον κοινό νομοθέτη η

διαμόρφωση των διαδικαστικών λεπτομερειών για τη νόμιμη επιβολή και διατήρησή της.

Άρθρο 18 (όπως ισχύει)

1. Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν τα σχετικά με την ιδιοκτησία και τη διάθεση των μεταλλείων, ορυχείων, σπηλαίων, αρχαιολογικών χώρων και θησαυρών, ιαματικών, ρεόντων και υπόγειων υδάτων και γενικά του υπόγειου πλούτου.
2. Με νόμο ρυθμίζονται τα σχετικά με την ιδιοκτησία, την εκμετάλλευση και διαχείριση των λιμνοθαλασσών και των μεγάλων λιμνών, καθώς και τα σχετικά με τη διάθεση γενικά των εκτάσεων που προκύπτουν από αποξήρανσή τους.
3. Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν τα σχετικά με τις επιτάξεις για τις ανάγκες των ενόπλων δυνάμεων σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης, ή για τη θεραπεία άμεσης κοινωνικής ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή υγεία.
4. Επιτρέπεται, σύμφωνα με τη διαδικασία που καθορίζει ειδικός νόμος, ο αναδασμός αγροτικών εκτάσεων για την επωφελέστερη εκμετάλλευση του εδάφους, καθώς και η λήψη μέτρων για την αποφυγή της υπέρμετρης κατάτμησης ή για διευκόλυνση της ανασυγκρότησης της κατατμημένης μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας.
5. Εκτός από τις περιπτώσεις που προβλέπονται στις προηγούμενες παραγράφους, μπορεί να προβλεφθεί με νόμο και κάθε άλλη στέρηση της ελεύθερης χρήσης και κάρπωσης της ιδιοκτησίας που απαιτείται από ιδιαίτερες περιστάσεις. Νόμος ορίζει τον υπόχρεο και τη διαδικασία καταβολής στο δικαιούχο του ανταλλάγματος της χρήσης ή κάρπωσης, το οποίο πρέπει να ανταποκρίνεται στις υφιστάμενες κάθε φορά συνθήκες. Μέτρα που επιβλήθηκαν με την εφαρμογή της παραγράφου αυτής αίρονται αμέσως μόλις εκλείψουν οι ιδιαίτεροι λόγοι που τα προκάλεσαν. Σε περίπτωση αδικαιολόγητης παράτασης των μέτρων αποφασίζει για την άρση τους, κατά κατηγορίες περιπτώσεων, το Συμβούλιο της Επικρατείας, ύστερα από αίτηση όποιου έχει έννομο συμφέρον.
6. Με νόμο μπορεί να ρυθμίζονται τα σχετικά με τη διάθεση εγκαταλειμμένων εκτάσεων για την αξιοποίησή τους υπέρ της εθνικής οικονομίας και αποκατάσταση ακτημόνων. Με τον ίδιο νόμο ορίζονται και τα σχετικά με τη μερική ή ολική

αποζημίωση των ιδιοκτητών σε περίπτωση επανεμφάνισης τους μέσα σε εύλογη προθεσμία.

7. Με νόμο μπορεί να καθιερωθεί η αναγκαστική συνιδιοκτησία συνεχόμενων ιδιοκτησιών αστικών περιοχών, εφόσον η αυτοτελής ανοικοδόμηση αυτών ή μερικών απ' αυτές δεν ανταποκρίνεται στους όρους δόμησης που ισχύουν ή πρόκειται να ισχύσουν στην περιοχή αυτή.

8. Δεν επιτρέπεται να απαλλοτριωθεί η αγροτική ιδιοκτησία των Σταυροπηγιακών Ιερών Μονών της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας στη Χαλκιδική, των Βλατάδων στη Θεσσαλονίκη και του Ευαγγελιστή Ιωάννη του Θεολόγου στην Πάτμο, με εξαίρεση τα μετόχια. Επίσης δεν επιτρέπεται να απαλλοτριωθεί η περιουσία που βρίσκεται στην Ελλάδα των Πατριαρχείων Αλεξάνδρειας, Αντιόχειας και Ιεροσολύμων, καθώς και της Ιερής Μονής του Σινά.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ Τόσο οι *Αλιβιζάτος et al* όσο και οι *Τσακυράκης/Τσιάλας* προτείνουν την κατάργησή του και τη μετακίνηση ορισμένων διατάξεων στο άρθρο 17.

- Σχόλιο *Τσακυράκη/Τσιάλας*: Οι ρυθμίσεις του άρθρου 18, οι οποίες σχετίζονται με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, απαλείφονται από το κείμενο του Συντάγματος και αφήνονται προς διαμόρφωση στον κοινό νομοθέτη. Τα νομοθετικά μέτρα που λαμβάνει ο τελευταίος ελέγχονται ως προς τη συμβατότητά τους με τις διατάξεις του άρθρου 17 (δικαίωμα ιδιοκτησίας). Διατηρείται μόνον η παράγραφος 3 για την επίταξη, η οποία συνιστά ειδική μορφή στέρησης της ιδιοκτησίας και, ως τέτοια, μετακινείται στο άρθρο 17.

Άρθρο 19 (όπως ισχύει)

1. Το απόρρητο των επιστολών και της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας με οποιονδήποτε άλλο τρόπο είναι απόλυτα απαραβίαστο. Νόμος ορίζει τις εγγυήσεις υπό τις οποίες η δικαστική αρχή δεν δεσμεύεται από το απόρρητο για λόγους εθνικής ασφάλειας ή για διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων.

2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συγκρότηση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες ανεξάρτητης αρχής που διασφαλίζει το απόρρητο της παραγράφου 1.

3. Απαγορεύεται η χρήση αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί κατά παράβαση του άρθρου αυτού και των άρθρων 9 και 9Α.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *Κατρούγκαλος et al:*

[...]

3. Απαγορεύεται κατ' αρχήν η χρήση αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί κατά παράβαση του άρθρου αυτού και των άρθρων 9 και 9Α. Απαγορεύεται απολύτως η χρήση παρόμοιων αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί από δημόσια αρχή. Η χρήση αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί χωρίς την παρέμβαση δημόσιας αρχής επιτρέπεται κατ' εξαίρεση, με ειδικά αιτιολογημένη απόφαση του Δικαστηρίου, είτε για λόγους επιτακτικού δημοσίου συμφέροντος είτε για να προστατευθεί υπέρτερο ιδιωτικό αγαθό.

➤ *Αλιβιζάτος et al:*

1. Το απόρρητο των επιστολών και της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας με οποιονδήποτε άλλον τρόπο είναι απαραβίαστο. Νόμος ορίζει τις εγγυήσεις υπό τις οποίες η δικαστική αρχή δεν δεσμεύεται από το απόρρητο.

2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συγκρότηση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες ανεξάρτητης αρχής που διασφαλίζει το απόρρητο της παραγράφου 1.

3. Απαγορεύεται η χρήση αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί κατά παράβαση του άρθρου αυτού και του άρθρου 8.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας:*

1. Το απόρρητο των επιστολών και της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας με οποιονδήποτε άλλο τρόπο είναι απαραβίαστο. Νόμος ορίζει τις εγγυήσεις υπό τις οποίες η δικαστική αρχή δεν δεσμεύεται από το απόρρητο για λόγους εθνικής ασφάλειας ή για διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων.

2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συγκρότηση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες ανεξάρτητης αρχής που διασφαλίζει το απόρρητο της παραγράφου 1.

3. Απαγορεύεται η χρήση αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί κατά παράβαση του άρθρου αυτού και του άρθρου 9.

- Σχόλιο *Τσακυράκη/Τσιάλας*: Φεύγει η λέξη απόλυτα ως περιττή.

Άρθρο 20 (όπως ισχύει)

1. Καθένας έχει δικαίωμα στην παροχή έννομης προστασίας από τα δικαστήρια και μπορεί να αναπτύξει σ' αυτά τις απόψεις του για τα δικαιώματα ή συμφέροντα του, όπως νόμος ορίζει.
2. Το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης του ενδιαφερομένου ισχύει και για κάθε διοικητική ενέργεια ή μέτρο που λαμβάνεται σε βάρος των δικαιωμάτων ή συμφερόντων του.

Προτάσεις αναθεώρησης

-

Άρθρο 21 (όπως ισχύει)

1. Η οικογένεια, ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους, καθώς και ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους.
2. Πολύτεκνες οικογένειες, ανάπηροι πολέμου και ειρηνικής περιόδου, θύματα πολέμου, χήρες και ορφανά εκείνων που έπεσαν στον πόλεμο, καθώς και όσοι πάσχουν από ανίατη σωματική ή πνευματική νόσο έχουν δικαίωμα ειδικής φροντίδας από το Κράτος.
3. Το Κράτος μεριμνά για την υγεία των πολιτών και παίρνει ειδικά μέτρα για την προστασία της νεότητας, του γήρατος, της αναπηρίας και για την περίθαλψη των απόρων.
4. Η απόκτηση κατοικίας από αυτούς που την στερούνται ή που στεγάζονται ανεπαρκώς αποτελεί αντικείμενο ειδικής φροντίδας του Κράτους.
5. Ο σχεδιασμός και η εφαρμογή δημογραφικής πολιτικής, καθώς και η λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων αποτελεί υποχρέωση του Κράτους.

6. Τα άτομα με αναπηρίες έχουν δικαίωμα να απολαμβάνουν μέτρων που εξασφαλίζουν την αυτονομία, την επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *Κατρούγκαλος et al:*

1. Το κράτος εγγυάται, μέσω καθολικών κοινωνικών υπηρεσιών και εισοδηματικών ενισχύσεων, αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης για όλους. Για τον προσδιορισμό του επιπέδου διαβίωσης ο νομοθέτης οφείλει να χρησιμοποιεί επιστημονικές μεθόδους και να λαμβάνει υπόψη τις επίκαιρες αντικειμενικές κοινωνικές συνθήκες.

2. Το κράτος εγγυάται το δικαίωμα στην υγεία και υποχρεώνεται να εξασφαλίζει καθολικές, αποτελεσματικές και δωρεάν παροχές υγείας μέσω ενός Εθνικού Συστήματος Υγείας.

3. Η εξασφάλιση στέγης αποτελεί αντικείμενο ειδικών κοινωνικών πολιτικών του Κράτους.

4. Το κράτος υποχρεώνεται να λαμβάνει πρόσθετα θετικά μέτρα υπέρ ευαίσθητων κοινωνικών κατηγοριών, όπως οι ανάπηροι, οι πολύτεκνοι, οι μονογονικές οικογένειες. Ειδική προστασία παρέχεται στην οικογένεια, τη μητρότητα, στα παιδιά και τους νέους.

5. Ο σχεδιασμός και η εφαρμογή δημογραφικής πολιτικής, καθώς και η λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων αποτελεί υποχρέωση του Κράτους.

6. Βασικά κοινωνικά αγαθά, όπως το νερό και η ενέργεια, παρέχονται στο πλαίσιο δημόσιας υπηρεσίας, υπό τον άμεσο έλεγχο του κράτους.

➤ *Τσακουράκης/Τσιάλας:*

1. Η οικογένεια, ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους.

2. Πολύτεκνες οικογένειες, ανάπηροι πολέμου και ειρηνικής περιόδου, θύματα πολέμου, χήρες και ορφανά εκείνων που έπεσαν στον πόλεμο, καθώς και όσοι πάσχουν από ανίατη σωματική ή πνευματική νόσο έχουν δικαίωμα ειδικής φροντίδας από το Κράτος.

3. Το Κράτος μεριμνά για την υγεία των πολιτών και παίρνει ειδικά μέτρα για την προστασία της νεότητας, του γήρατος, της αναπηρίας και για την περίθαλψη των απόρων.

4. Η απόκτηση κατοικίας από αυτούς που την στερούνται ή που στεγάζονται ανεπαρκώς αποτελεί αντικείμενο ειδικής φροντίδας του Κράτους.

5. Τα άτομα με αναπηρίες έχουν δικαίωμα να απολαμβάνουν μέτρων που εξασφαλίζουν την αυτονομία, την επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας.

- Σχόλιο Τσακυράκη/Τσιάλα: Απαλείφεται από την παράγραφο 1 η έκφραση «ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους», η οποία συνδέει κατά τρόπο παρωχημένο και άστοχο την προστασία της οικογένειας με την συντήρηση και την προαγωγή του Έθνους. Καταργείται η υποχρέωση του Κράτους να σχεδιάζει και να εφαρμόζει δημογραφική πολιτική, λαμβάνοντας τα προς τούτο μέτρα, διότι μια τέτοια ρύθμιση δεν έχει θέση σε συνταγματικό κείμενο, και δη στα άρθρα περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Άρθρο 22 (όπως ισχύει)

1. Η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το Κράτος, που μεριμνά για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης όλων των πολιτών και για την ηθική και υλική εξύψωση του εργαζόμενου αγροτικού και αστικού πληθυσμού. Όλοι οι εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από φύλο ή άλλη διάκριση, έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας.

2. Με νόμο καθορίζονται οι γενικοί όροι εργασίας, που συμπληρώνονται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας συναπτόμενες με ελεύθερες διαπραγματεύσεις και, αν αυτές αποτύχουν, με τους κανόνες που θέτει η διαιτησία.

3. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη σύναψη συλλογικών συμβάσεων εργασίας από τους δημόσιους υπαλλήλους και τους υπαλλήλους οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου.

4. Οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας απαγορεύεται. Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν τα σχετικά με την επίταξη προσωπικών υπηρεσιών σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης ή για την αντιμετώπιση αναγκών της άμυνας της Χώρας ή επείγουσας κοινωνικής ανάγκης από θεομηνία ή ανάγκης που μπορεί να θέσει σε

κίνδυνο τη δημόσια υγεία, καθώς και τα σχετικά με την προσφορά προσωπικής εργασίας στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης για την ικανοποίηση τοπικών αναγκών.

5. Το Κράτος μεριμνά για την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων, όπως νόμος ορίζει.

**Ερμηνευτική δήλωση:

Στους γενικούς όρους εργασίας περιλαμβάνεται και ο προσδιορισμός του τρόπου και του υπόχρεου είσπραξης και απόδοσης στις συνδικαλιστικές οργανώσεις της συνδρομής των μελών τους που προβλέπεται από τα καταστατικά τους.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *Τσίπρας:*

Το δεύτερο σημείο αφορά την σαφή και αποτελεσματική κατοχύρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων ως του μοναδικού μέσου για τον προσδιορισμό του μισθού. Διότι, γνωρίζετε καλά, ότι οι συλλογικές διαπραγματεύσεις ήταν ένα από τα κύρια θύματα της πολιτικής της τελευταίας εξαετίας. Και είναι ένα από τα κύρια θύματα της απορρύθμισης της αγοράς εργασίας. Τόσο ώστε φτάσαμε στο σημείο, οι προηγούμενες κυβερνήσεις με Πράξεις του Υπουργικού Συμβουλίου να ορίζουν τον κατώτατο μισθό. Και αυτή την πρακτική δεν μας επιτρέπεται να την αναπαράξουμε ποτέ ξανά στο μέλλον. Και φυσικά από μια τέτοια ρύθμιση προστασίας των εργαζομένων δεν μπορεί να απουσιάζει η συνταγματική κατοχύρωση της υποχρεωτικότητας της διαιτησίας. Διότι αυτό είναι το μοναδικό μέσο αποτελεσματικής πίεσης προς τους κοινωνικούς εταίρους, να αποδεχτούν τη συμμετοχή στη συλλογική διαπραγμάτευση, αλλά και να σεβαστούν το αποτέλεσμα της.

➤ *Κατρούγκαλος et al:*

1. Το δικαίωμα στην εργασία προστατεύεται από το κράτος, το οποίο υποχρεώνεται να εξασφαλίζει δίκαιους και ασφαλείς όρους εργασίας για το σύνολο του πληθυσμού.

2. Όλοι οι εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από φύλο, ηλικία, ή άλλη διάκριση, έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας.

3. Με νόμο τίθενται οι γενικοί, ελάχιστοι όροι προστασίας των εργαζομένων, με σεβασμό των ορίων των διεθνών συμβάσεων και της αρχής της ανθρώπινης αξίας. Ειδικότεροι όροι εργασίας και ο ελάχιστος μισθός ρυθμίζονται με συλλογικές συμβάσεις εργασίας που συνάπτονται με ελεύθερες συλλογικές διαπραγματεύσεις και αν αυτές αποτύχουν ή, επικουρικά, με διαιτητικές αποφάσεις που εξομοιώνονται πλήρως με συλλογικές συμβάσεις εργασίας. Η μονομερής προσφυγή στη διαιτησία είναι δικαίωμα των μερών της συλλογικής διαφοράς συμφερόντων και ασκείται όπως νόμος ορίζει. Παροχές μεσολάβησης και διαιτησίας παρέχονται από φορέα, ο οποίος διοικείται από εκπροσώπους, των αντιπροσωπευτικών οργανώσεων εργοδοτικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, υπό την εγγύηση του κράτους. Σε περίπτωση σύγκρουσης ή σώρευσης συλλογικών ρυθμίσεων ή νομοθετικών ή κανονιστικών πράξεων ισχύει η αρχή της εύνοιας.

4. Η αναγκαστική εργασία απαγορεύεται. Η επίταξη υπηρεσιών απαγορεύεται ως μέτρο αντιμετώπισης των συνεπειών απεργίας και μπορεί να επιβληθεί μόνο σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης ή για την αντιμετώπιση αναγκών της άμυνας της Χώρας ή επείγουσας κοινωνικής ανάγκης από θεομηνία ή ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία καθώς και για την προσφορά προσωπικής εργασίας στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης για την ικανοποίηση έκτακτων τοπικών αναγκών, που δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν με άλλο τρόπο.

5. Η κοινωνική ασφάλιση αποτελεί δικαίωμα. Το κράτος υποχρεώνεται να εξασφαλίζει αποτελεσματική προστασία έναντι όλων των ασφαλιστικών κινδύνων μέσω ενός συστήματος καθολικής κάλυψης, στο πλαίσιο δημόσιου αναδιανεμητικού συστήματος, που λειτουργεί βάσει των αρχών της αλληλεγγύης και της ανταποδοτικότητας.

**Ερμηνευτική δήλωση: Στους γενικούς όρους εργασίας περιλαμβάνεται και ο προσδιορισμός του τρόπου και του υποχρέου είσπραξης και απόδοσης στις συνδικαλιστικές οργανώσεις της συνδρομής των μελών τους που προβλέπεται από τα καταστατικά τους.

- Σχόλιο *Κατρούγκαλου et al*: Σαφής κατοχύρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων ως το μοναδικό μέσο για τη διαμόρφωση του μισθού. Υποχρεωτικότητα της διαιτησίας.

➤ *Αλιβιζάτος et al* (αφορά και το άρθρο 21):

1. Η Πολιτεία μεριμνά για την πραγμάτωση του κοινωνικού κράτους και ιδίως για την κοινωνική ασφάλεια και την προστασία των ενδεών και των ευάλωτων ομάδων.
2. Οι γενικοί όροι εργασίας καθορίζονται με νόμο. Συμπληρώνονται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας μεταξύ οργανώσεων εργοδοτών και εργαζομένων, οι οποίες συνάπτονται με ελεύθερες διαπραγματεύσεις και, αν αυτές αποτύχουν, με τους κανόνες που θέτει η διαιτησία, ύστερα από αίτημα και των δυο πλευρών.
3. Απαγορεύεται η αναγκαστική εργασία οποιασδήποτε μορφής. Επιτρέπεται η επίταξη προσωπικών υπηρεσιών σε περίπτωση πολέμου ή για την αντιμετώπιση επείγουσας κοινωνικής ανάγκης.
4. Οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης μπορούν να ζητούν από τους δημότες την προσφορά προσωπικής εργασίας για την ικανοποίηση απρόβλεπτων τοπικών αναγκών, όπως νόμος ορίζει.
5. Το κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης.

- Σχόλιο *Αλιβιζάτου et al*: Μετά την τραυματική εμπειρία της εποχής των Μνημονίων, κρίθηκε, για λόγους όχι μόνο ηθικοπολιτικής, αλλά και επιστημονικής ειλικρίνειας, ότι είναι σκοπιμότερο η κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων να γίνεται μέσω της γενικής ρήτρας του κοινωνικού κράτους (ή κράτους πρόνοιας), παρά με την εξαγγελία δικαιωμάτων, που την πραγμάτωσή τους το Κράτος δεν μπορούσε κατ' ουσίαν ποτέ και ειδικά σήμερα δεν μπορεί να εγγυηθεί.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας:*

1. Η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το Κράτος, που μεριμνά για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης όλων των πολιτών και για την ηθική και υλική εξύψωση του εργαζόμενου πληθυσμού. Όλοι οι εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από φύλο ή άλλη διάκριση, έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας.
2. Με νόμο καθορίζονται οι γενικοί όροι εργασίας, που συμπληρώνονται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας συναπτόμενες με ελεύθερες διαπραγματεύσεις.
3. Οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας απαγορεύεται. Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν τα σχετικά με την επίταξη προσωπικών υπηρεσιών σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης ή για την αντιμετώπιση αναγκών της άμυνας της Χώρας ή

επείγουσας κοινωνικής ανάγκης από θεομηνία ή ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία, καθώς και τα σχετικά με την προσφορά προσωπικής εργασίας στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης για την ικανοποίηση τοπικών αναγκών.

4. Το Κράτος μεριμνά για την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων.

- Σχόλιο *Τσακυράκη/Τσιάλα*: Καταργείται η συνταγματική δυνατότητα του κοινού νομοθέτη να προβλέπει ως υποχρεωτική (= μονομερή) την προσφυγή στη διαιτησία, προς καθορισμό των γενικών όρων εργασίας.

Άρθρο 23 (όπως ισχύει)

1. Το Κράτος λαμβάνει τα προσήκοντα μέτρα για τη διασφάλιση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και την ανεμπόδιστη άσκηση των συναφών μ' αυτή δικαιωμάτων εναντίον κάθε προσβολής τους, μέσα στα όρια του νόμου.

2. Η απεργία αποτελεί δικαίωμα και ασκείται από τις νόμιμα συστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις για τη διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών γενικά συμφερόντων των εργαζομένων. Απαγορεύεται η απεργία με οποιαδήποτε μορφή στους δικαστικούς λειτουργούς και σ' αυτούς που υπηρετούν στα σώματα ασφαλείας. Το δικαίωμα προσφυγής σε απεργία των δημόσιων υπαλλήλων και των υπαλλήλων της τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, καθώς και του προσωπικού των κάθε μορφής επιχειρήσεων δημοσίου χαρακτήρα ή κοινής ωφέλειας, που η λειτουργία τους έχει ζωτική σημασία για την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου, υπόκειται στους συγκεκριμένους περιορισμούς του νόμου που το ρυθμίζει. Οι περιορισμοί αυτοί δεν μπορούν να φθάνουν έως την κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας ή την παρεμπόδιση της νόμιμης άσκησης του.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *Κατρούγκαλος et al*:

1. Η συνδικαλιστική ελευθερία προστατεύεται τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Το δικαίωμα αυτό ρυθμίζεται από το νόμο και είναι δεκτικό

πρόσθετων περιορισμών για το προσωπικό των Ενόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας.

2. Η απεργία αποτελεί δικαίωμα των εργαζομένων στο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα και ασκείται από τις νόμιμα συστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις για τη διαφύλαξη και προαγωγή των πάσης φύσεως συμφερόντων των εργαζομένων. Στις δημόσιες υπηρεσίες και σε όσες επιχειρήσεις παρέχουν κοινωνικά αγαθά πρέπει να εξασφαλίζεται προσωπικό ασφαλείας, εφόσον από την απεργία μπορεί να προκληθεί βλάβη για το κοινωνικό συμφέρον. Στο προσωπικό των ενόπλων δυνάμεων απαγορεύεται η απεργία.

3. Η ανταπεργία απαγορεύεται απολύτως.

- Σχόλιο *Κατρούγκαλου et al*: Ενίσχυση της προστασίας της συνδικαλιστικής δράσης (κατοχύρωση του συνδικαλισμού των ενστόλων) και του δικαιώματος στην απεργία.

➤ *Αλιβιζάτος et al*:

1. Η συνδικαλιστική ελευθερία διασφαλίζεται.

2. Η απεργία αποτελεί δικαίωμα και ασκείται από τις νόμιμα συνεστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις για τη διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών συμφερόντων των εργαζομένων. Η ανταπεργία αποτελεί επίσης δικαίωμα.

3. Απαγορεύεται η απεργία ή η άρνηση παροχής υπηρεσίας με οποιαδήποτε μορφή στους δικαστικούς λειτουργούς και σε αυτούς που υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας. Δεν επιτρέπεται η παρακώλυση της απρόσκοπτης απονομής της δικαιοσύνης. Οι παραβάτες διώκονται όπως νόμος ορίζει.

4. Το δικαίωμα προσφυγής σε απεργία των υπαλλήλων του δημοσίου, του δημοσίου τομέα και των επιχειρήσεων που προσφέρουν υπηρεσίες και αγαθά ζωτικής σημασίας για το κοινό υπόκειται σε ειδικότερους περιορισμούς, όπως νόμος ορίζει.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας*:

1. Το Κράτος λαμβάνει τα προσήκοντα μέτρα για τη διασφάλιση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και την ανεμπόδιστη άσκηση των συναφών μ' αυτή δικαιωμάτων.

2. Η απεργία αποτελεί δικαίωμα και ασκείται από τις νόμιμα συστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις για τη διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών γενικά συμφερόντων των εργαζομένων. Απαγορεύεται η απεργία με οποιαδήποτε μορφή στους δικαστικούς λειτουργούς, στις ένοπλες δυνάμεις και σ' αυτούς που υπηρετούν στα σώματα ασφαλείας. Το δικαίωμα προσφυγής σε απεργία των δημόσιων υπαλλήλων και των υπαλλήλων της τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, καθώς και του προσωπικού των κάθε μορφής επιχειρήσεων δημοσίου χαρακτήρα ή κοινής ωφέλειας, που η λειτουργία τους έχει ζωτική σημασία για την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου, υπόκειται σε περιορισμούς, όπως νόμος ορίζει.

- Σχόλιο Τσακυράκη/Τσιάλα: Επεκτείνεται (και ρητώς) στις ένοπλες δυνάμεις η απαγόρευση κηρύξεως απεργίας. Απαλείφεται το τελευταίο εδάφιο της παραγράφου 2 διότι είναι αυτονόητο (κανένας περιορισμός δικαιώματος δεν μπορεί να οδηγεί στην άρση του ή στην παρεμπόδιση της νόμιμης άσκησής του).

➤ *ΚΕΕΕ:*

Διασφάλιση του δικαιώματος στην απεργία καθώς και στην ανταπεργία. Απαγόρευση της απεργίας ή της άρνησης παροχής υπηρεσιών σε δικαστικούς λειτουργούς, καθώς και σε λειτουργούς των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας.

Άρθρο 24 (όπως ισχύει)

1. Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων. Η σύνταξη δασολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους. Απαγορεύεται η μεταβολή του προορισμού των δασών και των δασικών εκτάσεων, εκτός αν προέχει για την Εθνική Οικονομία η αγροτική εκμετάλλευση ή άλλη τους χρήση, που την επιβάλλει το δημόσιο συμφέρον.

2. Η χωροταξική αναδιάρθρωση της Χώρας, η διαμόρφωση, η ανάπτυξη, η πολεοδόμηση και η επέκταση των πόλεων και των οικιστικών γενικά περιοχών υπάγεται στη ρυθμιστική αρμοδιότητα και τον έλεγχο του Κράτους, με σκοπό να εξυπηρετείται η λειτουργικότητα και η ανάπτυξη των οικισμών και να εξασφαλίζονται οι καλύτεροι δυνατοί όροι διαβίωσης. Οι σχετικές τεχνικές επιλογές και σταθμίσεις γίνονται κατά τους κανόνες της επιστήμης. Η σύνταξη εθνικού κτηματολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους.

3. Για να αναγνωριστεί μία περιοχή ως οικιστική και για να ενεργοποιηθεί πολεοδομικά, οι ιδιοκτησίες που περιλαμβάνονται σε αυτή συμμετέχουν υποχρεωτικά, χωρίς αποζημίωση από τον οικείο φορέα, στη διάθεση των εκτάσεων που είναι απαραίτητες για να δημιουργηθούν δρόμοι, πλατείες και χώροι για κοινωφελείς γενικά χρήσεις και σκοπούς, καθώς και στις δαπάνες για την εκτέλεση των βασικών κοινόχρηστων πολεοδομικών έργων, όπως νόμος ορίζει.

4. Νόμος μπορεί να προβλέπει τη συμμετοχή των ιδιοκτητών περιοχής που χαρακτηρίζεται ως οικιστική στην αξιοποίηση και γενική διαρρύθμιση της σύμφωνα με εγκεκριμένο σχέδιο, με αντιπαροχή ακινήτων ίσης αξίας ή τμημάτων ιδιοκτησίας κατά όροφο, από τους χώρους που καθορίζονται τελικά ως οικοδομήσιμοι ή από κτίρια της περιοχής αυτής.

5. Οι διατάξεις των προηγούμενων παραγράφων εφαρμόζονται και στην αναμόρφωση των οικιστικών περιοχών που ήδη υπάρχουν. Οι ελεύθερες εκτάσεις, που προκύπτουν από την αναμόρφωση, διατίθενται για τη δημιουργία κοινόχρηστων χώρων ή εκποιούνται για να καλυφθούν οι δαπάνες της πολεοδομικής αναμόρφωσης, όπως νόμος ορίζει.

6. Τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία προστατεύονται από το Κράτος. Νόμος θα ορίσει τα αναγκαία για την πραγματοποίηση της προστασίας αυτής περιοριστικά μέτρα της ιδιοκτησίας, καθώς και τον τρόπο και το είδος της αποζημίωσης των ιδιοκτητών.

**Ερμηνευτική δήλωση:

Ως δάσος ή δασικό οικοσύστημα νοείται το οργανικό σύνολο άγριων φυτών με ξυλώδη κορμό πάνω στην αναγκαία επιφάνεια του εδάφους, τα οποία, μαζί με την εκεί συνυπάρχουσα χλωρίδα και πανίδα, αποτελούν μέσω της αμοιβαίας αλληλεξάρτησης και αλληλοεπίδρασης τους, ιδιαίτερη βιοκοινότητα

(δασοβιοκοινότητα) και ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον (δασογενές). Δασική έκταση υπάρχει όταν στο παραπάνω σύνολο η άγρια ξυλώδης βλάστηση, υψηλή ή θαμνώδης, είναι αραιά.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ Τσίπρας:

Ειδικά λοιπόν σε ό,τι αφορά τα κοινωνικά δικαιώματα, θέλω να σταθώ σε δύο σημεία που δεν εξαντλούν φυσικά τη θεματική, αλλά για λόγους συγκυριακούς και μη, έχουν ιδιαίτερη σημασία και σπουδαιότητα. Το πρώτο αφορά την ανάγκη για ρητή απαγόρευση άρσης του δημόσιου ελέγχου των αγαθών του νερού και της ηλεκτρικής ενέργειας. Εδώ έχουμε δύο αγαθά που συγκροτούν τον πυρήνα της ζωής και με τη φυσική και με την κοινωνική της έννοια. Και πρέπει να εγγυάται το Σύνταγμα ότι τα αγαθά αυτά θα παραμείνουν υπό δημόσιο έλεγχο. Με μια διάταξη οδοδείκτη για την κοινωνία του 21^{ου} αιώνα. Την κοινωνία των κοινών αγαθών που πρέπει να αποτελεί τον κανονιστικό ορίζοντα της κοινωνικής συμβίωσης.

➤ ΝΔ 2014:

Το άρθρο 24 αποτέλεσε αντικείμενο αναθεώρησης το έτος 2001, σε μία προσπάθεια αφενός εξισορρόπησης και συγκερασμού της προστασίας των δασών και των δασικών εκτάσεων από καταστροφικές ανθρώπινες επεμβάσεις. Και, αφετέρου, της δυνατότητας τόσο της Νομοθετικής όσο και της Εκτελεστικής Εξουσίας ν' ασκήσουν ακώλυτα και σύμφωνα με το Σύνταγμα τις αρμοδιότητές τους. Με την αναδιατύπωση που προωθήθηκε επιτέλους, μεταξύ άλλων, η αλλαγή προορισμού και για τα ιδιωτικά δάση και τις ιδιωτικές δασικές εκτάσεις, ενώ ως τότε η ευχέρεια αυτή ίσχυε μόνον για τα δημόσια δάση. Σκοπός της αναθεώρησης αυτής ήταν κυρίως η αντιμετώπιση των αδιεξόδων στα οποία οδήγησε, σ' αρκετές περιπτώσεις, ο απόλυτος χαρακτήρας της προϊσχύουσας μεταβολής, αλλά και η εξυπηρέτηση της οικείας δημόσιας ωφέλειας. Παράλληλα, τόσο πριν από το έτος 2001 όσο και μετά, η νομολογία, ερμηνεύοντας το άρθρο 24 σε συνδυασμό με το άρθρο 117 παράγραφος 3 και κάνοντας σημαντική προσπάθεια να περισώσει τον δασικό πλούτο της Χώρας, είχε οδηγηθεί, σ' ορισμένες περιπτώσεις, σ' ανελαστικές παραδοχές ως προς τις δασικές εκτάσεις, που παραγνώριζαν πραγματικές καταστάσεις διαμορφωμένες εδώ και δεκαετίες, μην εξυπηρετώντας πάντοτε το δημόσιο συμφέρον με τον καλύτερο

δυνατό τρόπο και καταλήγοντας συχνά σ' ανεπιεικείς λύσεις. Για τους λόγους αυτούς χρειάζεται μια διορθωτικού χαρακτήρα παρέμβαση στα άρθρα 24 και 117 παράγραφοι 3 και 4 του Συντάγματος. Έτσι ώστε, χωρίς να θίγεται ούτε κατ' ελάχιστον η συνταγματική προστασία δασών και δασικών εκτάσεων, να καταστεί δυνατή η αντιμετώπιση, δεσμευτικώς για το νομοθέτη και τα δικαστήρια, των όποιων ακραίων καταστάσεων.

α) Στο πλαίσιο αυτό προτείνουμε, κατά πρώτον, την περαιτέρω προστασία εκτάσεων, εφόσον αυτές ήταν αναμφισβητήτως δάση ή δασικές εκτάσεις κατά την 11^η Ιουνίου 1975, οπότε και τέθηκε σε ισχύ το Σύνταγμά μας. Το χρονικό αυτό σημείο επελέγη, προκειμένου τα διαθέσιμα αποδεικτικά στοιχεία να είναι σχετικώς πρόσφατα και να επιτρέπουν την αποτύπωση της πραγματικής εικόνας του δασικού πλούτου της Χώρας. Αυτό σημαίνει ότι, για την θεμελίωση του δασικού ή μη χαρακτήρα μιας έκτασης, δεν μπορούν να λαμβάνονται υπόψη στοιχεία προγενέστερα του χρόνου τούτου, π.χ. αεροφωτογραφίες του έτους 1940 ή και μεταγενέστερες. Η λύση που προτείνουμε διευρύνει την προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων, αφού οποιαδήποτε μεταβολή τους, μετά την 11η Ιουνίου 1975, λόγω πυρκαγιάς ή αποψίλωσης ή για οποιονδήποτε άλλον λόγο, δεν θα λαμβάνεται υπόψη. Και τα δάση ή οι δασικές εκτάσεις θα κηρύσσονται και θα παραμένουν υποχρεωτικώς αναδασωτέες, με την πρόβλεψη αυστηρών κυρώσεων στον σχετικό εκτελεστικό νόμο.

β) Με την σημερινή διατύπωση οι εκτάσεις αυτές είναι δυνατόν ν' αλλάξουν προορισμό, όπως προβλέπει και το ισχύον Σύνταγμα στο άρθρο 24 παράγραφος 1, εδ. ε', εφόσον προέχει, για λόγους εθνικής οικονομίας, η αγροτική εκμετάλλευση ή άλλη χρήση, την οποία επιβάλλει το δημόσιο συμφέρον. Κάνοντας την επιβαλλόμενη -και με βάση την αρχή της αναλογίας- διάκριση μεταξύ δασών και δασικών εκτάσεων προτείνουμε, προκειμένου για τις δασικές εκτάσεις, την υπαγωγή τους στην ίδια ρύθμιση μ' εκείνη των περιπτώσεων χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού της Χώρας, που καταστρώνεται στην παράγραφο 2 του άρθρου 24. Έτσι ώστε σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις να θεωρείται μεν δεδομένη η συνδρομή δημόσιου συμφέροντος, αλλά να επιτρέπεται η μεταβολή του προορισμού των δασικών εκτάσεων μόνον με την ταυτόχρονη διασφάλιση όρων καλύτερης διαβίωσης.

γ) Επισημαίνεται ότι οι προτεινόμενες ρυθμίσεις συμβαδίζουν και με την «αρχή της αειφορίας» -ή της «βιώσιμης ανάπτυξης», ο όρος αυτός χρησιμοποιείται διεθνώς και

πρέπει μάλλον να προκριθεί έναντι του πρώτου- που εισήχθη στο πλαίσιο της Αναθεώρησης του έτους 2001 (εδ. β', παρ. 1, άρθρο 24 Σ). Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης επιβάλλει μεν την διαφύλαξη του φυσικού περιβάλλοντος και για τις επερχόμενες γενεές, χωρίς όμως ν' αποκλείει και την αξιοποίησή του, δηλαδή την λήψη εκείνων των μέτρων που είναι σε κάθε περίπτωση αναγκαία για την περαιτέρω ανάπτυξη, ιδίως οικονομική, της παρούσας γενεάς. Κατ' αυτόν τον τρόπο όχι μόνον δεν απαγορεύεται η αξιοποίηση του περιβάλλοντος αλλά, όλως αντιθέτως, εν όψει της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης και των άρθρων 5 παρ. 1, 17 και 106 παρ. 1 του Συντάγματος, αυτή επιβάλλεται, αρκεί να εξασφαλίζεται και η επιβίωση των μελλοντικών γενεών. Μ' άλλες λέξεις, οι θεμιτές επεμβάσεις που μπορούν να γίνουν στο περιβάλλον δεν πρέπει να είναι τέτοιας έκτασης, ώστε να υποθηκεύεται το μέλλον των επερχόμενων γενεών. Και, πάντως, όλες οι περιπτώσεις μεταβολής του προορισμού των δασών και δασικών εκτάσεων θα πρέπει να γίνονται εντός των ορίων της συνταγματικής αρχής της αναλογικότητας.

➤ *Αν.Ελ.:*

Αναθεώρηση του άρθρου 24 για την προστασία του περιβάλλοντος.

➤ *Κατρούγκαλος et al:*

[...]

6α. Οι ευρισκόμενες στο ελληνικό έδαφος αρχαιότητες ανήκουν στο δημόσιο. Η επιστροφή στην Ελλάδα των απομακρυνθέντων αρχαίων μνημείων αποτελεί απαραίτητη αξίωση της ελληνικής πολιτείας.

➤ *Αλιβιζάτος et al:*

1. Καθένας έχει δικαίωμα να απολαμβάνει το φυσικό και το πολιτιστικό περιβάλλον. Έχει επίσης καθήκον να το προστατεύει.

2. Το κράτος προστατεύει το περιβάλλον και μεριμνά για την ορθολογική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων, σεβόμενο την αρχή της αειφορίας. Η σύνταξη δασολογίου συνιστά υποχρέωσή του. Δεν επιτρέπεται η μεταβολή του προορισμού των δασών και των δασικών εκτάσεων, εκτός από τις περιπτώσεις που αυτό υπαγορεύεται από το δημόσιο συμφέρον.

3. Ο σχεδιασμός της χωροταξικής διάρθρωσης της χώρας είναι αρμοδιότητα του κράτους.

4. Για την εκτέλεση έργων, δημόσιων ή ιδιωτικών, με τα οποία ενδέχεται να επέλθει ουσιώδης μεταβολή ή επιδείνωση του φυσικού ή του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, μπορεί να ζητείται, είτε από τη διοίκηση είτε από τον ενδιαφερόμενο ιδιώτη, προηγούμενη γνώμη του Ανώτατου Δικαστηρίου, όπως νόμος ορίζει. Η γνώμη του Ανώτατου Δικαστηρίου εκφέρεται ύστερα από εισήγηση ειδικών επιστημόνων και περιορίζεται στα ζητήματα που του υποβάλλονται.

5. Τα δικαστήρια, κατά την άσκηση του δικαιοδοτικού έργου τους, δεν μπορούν να προβαίνουν σε επεκτατική εφαρμογή περιβαλλοντικών και χωροταξικών ρυθμίσεων.

- Σχόλιο *Αλιβιζάτου et al*: Επιδιώκεται μια πιο πραγματιστική προστασία του περιβάλλοντος, με ταυτόχρονη κατοχύρωση της αρχής της αειφορίας. Επισημαίνεται η προληπτική εμπλοκή του Ανώτατου Δικαστηρίου, με τη διατύπωση γνώμης κατά τον σχεδιασμό μεγάλων έργων –δημόσιων και ιδιωτικών– ως μέτρο φιλικό προς την ανάληψη αναπτυξιακών πρωτοβουλιών. Τέλος, η παράγραφος 5 του νέου άρθρου 20 επιδιώκει να περιορίσει την κακή συνήθεια των δικαστηρίων μας να επεκτείνουν χωρίς επαρκή αιτιολογία τις ευνοϊκές, ιδίως πολεοδομικές, ρυθμίσεις σε περιπτώσεις που δεν είχε προβλέψει ο νομοθέτης.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας*:

1. Όλοι έχουν το δικαίωμα να απολαμβάνουν ένα περιβάλλον κατάλληλο για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους και έχουν καθήκον να το προστατεύουν.

2. Το Κράτος έχει υποχρέωση στην προστασία του περιβάλλοντος και στην ορθολογική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων.

3. Το Κράτος έχει υποχρέωση στη διατήρηση και την προαγωγή της ιστορικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και των στοιχείων που τις αποτελούν, ανεξαρτήτως του νομικού καθεστώτος ή της ιδιοκτησίας τους.

- Σχόλιο *Τσακυράκη/Τσιάλα*: Περικόπτεται δραστικά το εκτενέστατο άρθρο 24 και διατηρείται μόνο: Το δικαίωμα καθενός σε ένα περιβάλλον κατάλληλο για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Το καθήκον καθενός να προστατεύει το περιβάλλον. Η υποχρέωση του Κράτους να προστατεύει το περιβάλλον και

να συμβάλλει στην ορθολογική χρήση των φυσικών πόρων. Η υποχρέωση του κράτους για τη διατήρηση και τον εμπλουτισμό της ιστορικής και πολιτιστικής κληρονομιάς (δημόσιας και ιδιωτικής). Οι λοιπές ρυθμίσεις (περιλαμβανομένων και εκείνων για τη χωροταξία και την πολεοδομία), απαλείφονται από το κείμενο του Συντάγματος και αφήνονται προς διαμόρφωση στον κοινό νομοθέτη.

➤ Πρόταση της *Πανελλαδικής Φιλοζωικής και Περιβαλλοντικής Ομοσπονδίας* για τη συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας και των δικαιωμάτων των ζώων, που συντάχθηκε από τον καθηγητή Κ. Χρυσόγονο και διατίθεται ηλεκτρονικά στον ιστότοπο της εν λόγω ομοσπονδίας, <https://www.pfpo.gr/paremvasi-gia-tin-katochyrosi-tis-prostasias-kai-ton-dikaiomaton-ton-zoon-sto-ypo-anatheorisi-syntagma-mas/>:

Το κράτος υποχρεούται να λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία και το σεβασμό της ζωής σε όλες τις εκφάνσεις της. Ιδιαίτερα το Κράτος μεριμνά για την ευζωία όλων των ζωικών ειδών, τις συνθήκες διαβίωσης, φύλαξης, μεταφοράς και εισαγωγής τους, επιβάλλοντας απαγορεύσεις και περιορισμούς όπου κρίνεται αναγκαίο και ειδικότερα σε θέματα πειραμάτων και επεμβάσεων πάνω σε αυτά και σε θέματα θανάτωσής τους. Οφείλει επίσης να μεριμνά για την προστασία της άγριας ζωής και συγκεκριμένα των ειδών υπό εξαφάνιση.

Άρθρο 25 (όπως ισχύει)

1. Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους. Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν. Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας.

2. Η αναγνώριση και η προστασία των θεμελιωδών και απαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου από την Πολιτεία αποβλέπει στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη.
3. Η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται.
4. Το Κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης.

Προτάσεις αναθεώρησης

➤ *Κατρούγκαλος et al:*

1. Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους. Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν. Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, για λόγους δημοσίου συμφέροντος, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας.
2. Η αναγνώριση και η προστασία των θεμελιωδών και απαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου από την Πολιτεία αποβλέπει στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη.
3. Το Κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης. Μεριμνά για την ανακατανομή του πλούτου και την επίτευξη πραγματικής ισότητας μεταξύ των πολιτών, αίροντας τα εμπόδια οικονομικής και κοινωνικής φύσης, τα οποία περιορίζουν την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους και τη συμμετοχή τους στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας.
  - Σχόλιο *Κατρούγκαλου et al*: Πρόβλεψη για ανακατανομή του πλούτου προς επίτευξη πραγματικής ισότητας μεταξύ των πολιτών αίροντας εμπόδια οικονομικής και κοινωνικής φύσης και κατάργηση του επικίνδυνου όρου για την «κατάχρηση δικαιώματος».

➤ *Αλιβιζάτος et al:*

1. Τα δικαιώματα του ανθρώπου τελούν υπό την εγγύηση του κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους. Ο νόμος μπορεί πάντοτε να περιορίζει τα δικαιώματα του ανθρώπου χωρίς να θίγει τον πυρήνα τους και πάντως με τήρηση της αρχής της αναλογικότητας.
2. Η αναγνώριση και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου από την Πολιτεία αποβλέπει στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη.

➤ *Τσακυράκης/Τσιάλας:*

1. Τα δικαιώματα του ανθρώπου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους.
2. Η αναγνώριση και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου από την Πολιτεία αποβλέπει στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη.
3. Επιτρέπεται η επιβολή έκτακτης οικονομικής εισφοράς για λόγους κοινωνικής αλληλεγγύης.

- *Σχόλιο Τσακυράκη/Τσιάλας:* Απαλείφεται το τρίτο εδάφιο της παραγράφου 1, το οποίο θεσπίζει τη λεγόμενη τριτενέργεια των ατομικών δικαιωμάτων. Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων από το Κράτος περιλαμβάνει την υποχρέωση του να θεσπίζει κανόνες προστασίας τους από προσβολές ιδιωτών. Απαλείφεται το τελευταίο εδάφιο της παραγράφου 1, με το σκεπτικό ότι δημιουργεί μια διπλή σύγχυση: αφενός, δεν είναι ακριβές ότι η διατύπωση επιφύλαξης νόμου στα επιμέρους συνταγματικά δικαιώματα αποτελεί προϋπόθεση για την επιβολή περιορισμών σε αυτά και αφετέρου, το κριτήριο για τη συνταγματικότητα ενός κρατικού μέτρου που περιορίζει ένα ατομικό δικαίωμα, καθώς επίσης και το κριτήριο για την οριοθέτηση του ενός συνταγματικού δικαιώματος από ένα άλλο, δεν το παρέχει η αρχή της αναλογικότητας, αλλά ο εννοιολογικός προσδιορισμός του περιεχομένου του κάθε δικαιώματος. Η παράγραφος 3 καταργείται, διότι η έννοια της καταχρηστικής άσκησης θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι λογικώς αντιφατική και μεθοδολογικά άτοπη, αποτελεί, δε, γενική ρήτρα περιορισμού δικαιωμάτων που δεν μπορεί να γίνει δεκτή, διότι το περιεχόμενό της είναι

αβέβαιο. Η συνταγματική υποχρέωση των πολιτών να εκπληρώνουν το χρέος της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης τροποποιείται, διότι είναι εξαιρετικά γενική και αόριστη. Οι συνταγματικές υποχρεώσεις των πολιτών (π.χ. φορολογική υποχρέωση, στρατιωτικές υπηρεσίες, 9-ετής φοίτηση κ.λπ.) προβλέπονται ειδικώς στα κατ' ιδίαν άρθρα του Συντάγματος κατά τρόπο συγκεκριμένο και βέβαιο. Εισάγεται διάταξη που προβλέπει τη δυνατότητα επιβολής έκτακτης εισφοράς στους πολίτες, ανάλογα με τις οικονομικές τους δυνάμεις.